

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Навчально-науковий інститут економіки та управління

Обліково-фінансовий факультет

Кафедра українознавства

ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

методичні рекомендації для семінарських занять здобувачів вищої освіти
освітнього ступеня «Молодший бакалавр» початкового рівня (короткий цикл) з
усіх спеціальностей МНАУ

Миколаїв
2021

УДК 94+930.930.85(477)

I-90

Друкується за рішенням науково-методичної комісії обліково-фінансового факультету ННІ економіки та управління Миколаївського національного аграрного університету від 18 03 _____ 2021 р. протокол № 7__

Укладач:

Побережець Г.С. - асистент кафедри українознавства Миколаївського національного аграрного університету

Рецензенти:

Березовська Т.В. - кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Миколаївського національного університету.

Макарчук С.С. - кандидат історичних наук, доцент, керівник Обласного центру пошукових досліджень та редакційно-видавничої діяльності Миколаївської обласної ради.

© Миколаївський національний аграрний
університет, 2021

ВСТУП

Дисципліна «Історія та культура України» є однією з головних складових для підготовки здобувачів вищої освіти ступеня "бакалавр" дено форми навчання. Вона сприяє розвитку особистості, формуванню її політичної відповідальності та творчого підходу до вирішення суспільних проблем. Засвоєння історичного досвіду допоможе майбутнім спеціалістам зайняти чітку громадянську позицію, розібратися у складностях сучасного життя та надасть можливість утверджувати державність. Вивчення історії та культури України допомагає здобувачам вищої освіти усвідомити історичні корені свого народу, етапи його формування, цілісність його історії.

Метою вивчення дисципліни «Історія та культура України» є: дати майбутнім фахівцям аграрно-промислової сфери знання щодо сутності і значення історичних процесів, сформувати їх загальноосвітній рівень, прагнення до самовдосконалення, любов до національних духовних цінностей.

Завдання вивчення дисципліни:

- привести в належну систему знання, одержані здобувачами вищої освіти з історії України, доповнивши їх матеріалом про новітні досягнення вітчизняної та зарубіжної історичної науки;
- підкреслити тісний зв'язок історії України з всесвітньою історією, висвітлюючи конкретні події у рідній країні на фоні загальноісторичного світового процесу;
- виховувати здобувачів вищої освіти у патріотичному дусі, любові до своєї країни та свого народу;
- виробити у здобувачів вищої освіти підхід до суспільних явищ із позицій історизму, діалектичного розуміння багатогранності й суперечливості вітчизняної історії;
- розвивати вміння всебічно, критично аналізувати інформацію з різноманітних історичних та сучасних джерел, самостійно, творчо усвідомлювати проблеми суспільного розвитку у минулому та сьогодні;
- розвивати інтерес і повагу до історії свого народу, своєї країни, її культури, побуту та звичаїв

Предмет дисципліни – етносоціокультурне життя і діяльність українського народу в соціоекономічній та політичній сферах, біографії видатних історичних діячів.

Об'єкт дисципліни – історичні події, біографії визначних особистостей, культурний аспект, історія Миколаївщини.

Після вивчення дисципліни «Історія та культура України» здобувач вищої освіти повинен **знати**:

- основні проблемно-теоретичні питання курсу в їх історичній перспективі;
- історичну та політичну карту України, вільно орієнтуватися в них;
- основні віхи життя та діяльності видатних історичних особистостей;
- історію рідного краю.

Після вивчення дисципліни «Історія та культура України» здобувач вищої освіти повинен **уміти:**

- вільно оперувати набутими історичними фактами для підтвердження основних теоретичних узагальнень;
- вміти вести наукову дискусію, відстоювати й аргументувати свою точку зору, знати погляди вітчизняних та зарубіжних істориків на ту чи іншу проблему;
- розглядати окремо взяте історичне явище в його розвитку, розуміти значення історичної події для долі українського народу, дати їй власну оцінку;
- вільно оперувати основними історичними поняттями та категоріями, орієнтуватися в часі, знати хронологію, видатних історичних осіб;
- оцінювати сучасні явища соціально-економічного та політичного життя України з точки зору їх дальшої перспективи.

Передбачено такі ECTS-оцінки:

- A – «відмінно» – відмінна робота з однією незначною помилкою.
- B – «дуже добре» – вище за середнє, але з декількома помилками.
- C – «добре» – звичайна робота з декількома значними помилками.
- D – «задовільно» – посередньо, із значними недоліками.
- E – «достатньо» – виконання задовольняє мінімуму кредитів оцінки.
- FX – «не складено» – для одержання кредиту потрібна деяка доробка.
- F – «не складено» – для одержання кредиту потрібна значна доробка.

Модульно-трансферна система оцінки знань здобувачів вищої освіти ураховує всі форми їхньої роботи над вивченням курсу та рівень отриманих ними знань. Основними формами вивчення історії та культури України є лекції, семінарські заняття, консультації, самостійна робота здобувачів вищої освіти над джерелами та навчально-методичною літературою, підготовка й виступи з тематичними повідомленнями, доповідями та рефератами, рецензування рефератів, контрольні співбесіди, написання контрольних робіт, участь у студентських наукових конференціях, складання іспиту.

Теми пропущених занять, а також ті, на яких здобувачі вищої освіти отримали незадовільну оцінку, перездаються ними викладачу на

консультаціях.

Основними формами контролю знань здобувачів вищої освіти при вивченні курсу є: оцінки на семінарах, письмові контрольні роботи, реферати, модульні контрольні співбесіди та іспит.

Змістовий модуль 1: Стародавня і середньовічна історія та культура України

Лекція 1.

Стародавня історія та культура України.

Вступ до курсу.

Поява людини на території сучасної України. Палеоліт і мезоліт. Неолітична революція. Енеоліт. Трипільська культура. Територія й населення. Етнічне обличчя трипільців. Доба бронзи. Господарський прогрес. Етнічні процеси. Розклад первіснообщинного ладу. Ранній залізний вік (кінець II тис. до н.е. – перші століття н.е.). Прискорення суспільного розвитку. Кіммерійці. Скіфія. Праслов'яни скіфської доби. Мала Скіфія. Сармати. Античні міста-держави Північного Причорномор'я і Криму. Початок великого переселення народів.

Keywords: people, Trypillians, iron age, progress, resettlement of peoples

Се м і н а р:

Стародавня історія та культура України.

Питання для опитування

1. Охарактеризуйте поняття: рід, плем'я, матріархат, патріархат.
2. Що означає поняття “неолітична революція”?
3. Проаналізуйте побут та вірування кіммерійців, скіфів і сарматів.
4. Охарактеризуйте досягнення скіфів у мистецтві.
5. Назвіть та охарактеризуйте причини проникнення греків у Північне Причорномор'я.
6. Ольвія.
7. Який існує зв'язок між природними умовами та розвитком людського суспільства?

Питання для самостійного вивчення

1. Охарактеризуйте поняття: рід, плем'я, матріархат, патріархат.
2. Що означає поняття “неолітична революція”?
3. Проаналізуйте побут та вірування кіммерійців, скіфів і сарматів.
4. Охарактеризуйте досягнення скіфів у мистецтві.

Теми доповідей та презентацій

1. Мистецтво та вірування скіфів.
2. Грецька колонізація Північного Причорномор'я, її культура та побут.
3. Ольвія.

Питання для дискусії

1. Назвіть та охарактеризуйте причини проникнення греків у Північне Причорномор'я.
2. Який існує зв'язок між природними умовами та розвитком людського суспільства?

3. Який існує зв'язок між природними умовами та розвитком людського суспільства?
4. Назвіть припустимі ареали розселення стародавніх слов'ян. Дайте загальну характеристику етапів формування східного слов'янства.
5. Проаналізуйте побут і воєнну тактику слов'ян.
6. Проаналізуйте вірування слов'ян.
7. Які чинники зумовили соціальне розшарування серед слов'ян?

Лекція 2.

Київська держава IX-пер. пол. XIVст.

Слов'янський етногенез. Праслов'яни. Венеди-зарубинці. Анти-черняхівці. Гуни. Велике розселення слов'ян. Розселення і побут східних слов'ян. Релігійні вірування.

Переддержавні утворення у східних слов'ян. Передумови виникнення державності. Племінні князівства. Утворення Київської Русі. Об'єднання Києва і Новгороду. Сперечання норманістів і антинорманістів. Соціально-економічний та державний лад Київської Русі. Соціально-економічний розвиток. Етапи політичної історії. Реформи Святослава і Володимира. Хрещення Русі. Династичні зв'язки. "Руська правда". Початок феодального дроблення. Історичне значення Київської Русі. Феодальна розробленість Русі. Розпад Київської держави. Монголо-татарська навала. Галицька і Волинська земля до поч. XII ст. Роман Мстиславич. Данило Галицький. Галицько-Волинське князівство за наступників Данила Галицького. Криза Галицько-Волинської держави. Її розпад.

Keywords: resettlement, Kievan Rus, principality, feudal crushing, decay

Се м і н а р :

Київська держава IX-пер. пол. XIVст.

Питання для опитування

1. Який існує зв'язок між природними умовами та розвитком людського суспільства?
2. Назвіть припустимі ареали розселення стародавніх слов'ян. Дайте загальну характеристику етапів формування східного слов'янства.
3. Проаналізуйте побут і воєнну тактику слов'ян.
4. Проаналізуйте вірування слов'ян.
5. Які чинники зумовили соціальне розшарування серед слов'ян?
6. Що ви знаєте про виникнення Києва?

Питання для самостійного вивчення

1. Слов'янський етногенез.
2. Праслов'яни.
3. Венеди-зарубинці.
4. Анти-черняхівці.
5. Гуни.

6. Велике розселення слов'ян.
7. Розселення і побут східних слов'ян. Релігійні вірування.

Питання для дискусії

1. Що ви знаєте про виникнення Києва?
2. Наслідки татаро-монгольської навали для Київської Русі.
3. Геополітичні плани московського князя Івана III.
4. Чому Велике князівство Литовське називають "Литовською Руссю"?
5. Чому ВКЛ вдалося приєднати до свого складу українські землі?
6. Яке значення мало входження українських земель до складу ВКЛ для українців і литовців?

Теми доповідей та презентацій

1. Переддержавні утворення у східних слов'ян.
2. Передумови виникнення державності.
3. Племінні князівства.
4. Утворення Київської Русі.
5. Об'єднання Києва і Новгороду.
6. Сперечання норманістів і антинорманістів.
7. Соціально-економічний та державний лад Київської Русі.
8. Соціально-економічний розвиток.
9. Етапи політичної історії.
10. Реформи Святослава і Володимира.
11. Хрещення Русі.

Термінологічний словник

«Слово о полку Ігоревім» - видатна пам'ятка літератури Русі, присвячена невдалому походу новгород-сіверського князя Ігоря Святославича проти половців 1185 р. Автор невідомий.

«Шлях із варягів у греки» - назва основного водного торговельного шляху Київської Русі, що зв'язував північні райони країни з південними руськими землями та Скандинавські країни з Візантією.

Андрій Боголюбський (бл. 1111-1174) - князь Володимиро-Суздальський, син Юрія Долгорукого, онук Володимира Мономаха. Деякий час князував у Вишгороді під Києвом. Після смерті Юрія Долгорукого завершився процес об'єднання північно-східних земель Київської держави у Володимиро-Суздальське князівство. У березні 1169 року війська Андрія Боголюбського захопили і нещадно зруйнували Київ. Посадив на київському престолі Гліба Переяславського. Проводив політику, спрямовану на зміцнення князівської влади. Був убитий боярською опозицією у своїй резиденції Боголюбово (Суздальщина).

Археологія - наука, яка вивчає історію суспільства за матеріальними залишками життя та діяльності людей – речовими (археологічними) пам'ятками культури. Досліджує окремі предмети давнини (знаряддя праці,

зброю, посуд, прикраси, тощо) і цілі комплекси (поселення, скарби, могильники), які знаходять під час розкопок і які дають можливість відновити соціально-економічну історію епохи, особливо якщо вона мало або зовсім не висвітлена в письмових джерелах.

Аскольд і Дір - київські князі другої половини IX ст. За деякими даними - нащадки Кия, за іншими - дружинники Рюрика. Боролися проти печенігів, дунайських болгар, уличів і древлян. У 860 році Аскольд очолив похід руського флоту проти Візантії, змусив візантійського імператора Михайла III укласти з русичами вигідну для них угоду. Існують документальні свідчення про хрещення Аскольда і Діра, а також за часів їхнього правління частини населення Київської держави.

Баскак - намісник хана Золотої Орди у підвласних країнах у другій половині XIII - на початку XIV ст. На українських землях баскаки з'явилися після падіння Києва. Проводили облік населення та збирали данину в українських землях. На початку XIV ст. хани перестали посилати баскаків в Україну і зобов'язали самих князів збирати данину та відвозити її в Золоту Орду.

Батий - монгольський хан, полководець, онук Чингізхана. У 1236-1240 роках захопив значну частину руських (українських) земель, здобув і зруйнував Чернігів, Переяслав, Київ, Галич, Володимир та інші міста. У 1242 р. на Нижній Волзі заснував монгольську державу – Золоту Орду зі столицею Сарай-Бату.

Біографічні довідки

Варяги - давньоруська і візантійська назва жителів Скандинавії. У Західній Європі відомі під назвою «нормани».

Велес (Волос) – язичницький бог, покровитель достатку, скотарства і торгівлі в Київській Русі.

Віче - народні збори в Давній Русі. Беруть початок з племінних зборів у слов'ян. Уперше згадується в літописах у Новгороді (1016), Києві (1068), Володимирі-Волинському (1097). Вирішувало питання війни та миру, закликало й виганяло князів, ухвалювало закони, укладало угоди з іншими землями. Використовувалось феодальною верхівкою для обмеження князівської влади. У другій половині XI-XII ст. внаслідок послаблення князівської влади і розпаду Київської Русі як єдиної держави роль віче у громадському житті набула особливого значення. Із втратою українськими землями незалежності віче як орган державної влади занепадає.

Володимир Мономах (1053-1125) - видатний державний і політичний діяч Київської Русі, великий князь київський (1113-1125). Зумів тимчасово об'єднати під своєю владою більшу частину території Київської держави, припинити князівські усобиці. Автор «Повчання», яке князь адресував своїм дітям. Різно засуджував княжі міжусобиці, закликав до єдності руських земель.

Володимир Святославич (Володимир Великий) (?-1015) — великий князь київський [980(978) -1015], один з найвизначніших державних діячів

Київської держави. Значно розширив і зміцнив кордони Київської Русі. Для захисту від кочівників збудував укріплену лінію з містами-фортецями. Завершив об'єднання усіх руських земель у складі Київської держави. У 988-989 роках запровадив християнство як державну релігію Київської Русі. Діяльність Володимира Святославича сприяла розвитку Київської держави та зміцненню її міжнародного авторитету. Після смерті канонізований церквою.

Волхви - у Київській Русі дохристиянського періоду служителі язичницького релігійного культу. Вважалося, що волхви мали вплив на сили природи, уміли пророкувати майбутнє і лікувати людей. Чинили опір упровадженню християнства в Київській державі. Переслідувались державною владою.

Вотчина - одна з форм феодальної земельної власності в епоху Київської Русі, родова власність, яку передавали у спадок. Виникла в процесі формування приватної феодальної власності на землю в IX–XI ст. (княжа, боярська, монастирська). Термін «вотчина» використовується в історичній літературі для визначення комплексу земельної власності феодалів та пов'язаних з нею прав селян, залежних від них. У межах вотчини її власнику, який користувався правом імунітету, належала адміністративна та судова влада, а також право збирання податків.

Гридь - назва князівських дружинників у Київській державі. Гридями звичайно називали молодших воїнів, на відміну від старших (бояр). Несли військову службу і брали участь в управлінні князівським господарством.

Дажбог (Даждзьбог) - у східних слов'ян бог Сонця, світла та вогню, син Сварога (Сваропсич). Згодом став богом жнив, добра і достатку. Населення Київської Русі вважало себе «онуками Дажбога».

Данило Романович Галицький (1201-1264) - волинський та галицький князь, з 1253 р. - король. Син засновника Галицько-Волинської держави - князя Романа Мстиславича. Об'єднав галицькі та волинські землі, заохочував будівництво нових міст (Холм, Львів та ін.), розбудову старих міст, ремесло і торгівлю. Боровся проти боярської опозиції. Воював з монголо-татарами, але змушений був визнати владу Золотої Орди. Переніс столицю держави зі зруйнованого татарами Галича до Холма, де й був похований.

Данина - у стародавні часи назва натурального або грошового податку, що сплачувався підкореними племенами на користь переможця.

Десятинна - у Київській державі відрахування на користь церкви з доходів усіх князівських володінь та прибутків усіх землевласників. Уперше десятину встановив Київський князь Володимир Святославич після хрещення Русі для будівництва й утримання Десятинної церкви. (У період монголо-татарського іґа десятиною називалась данина, яку татари стягували з місцевого населення Київської Русі.)

Дружина - збройні загони в Київській державі, які були постійною військовою силою князя. Брала участь в управлінні князівством і особистим господарством князя. Очолювалась князем. Складалася із двох частин:

старшої дружини - бояр і молодшої дружини – ядра княжого війська.

Етногенез - походження народів. Етногенез включає як початкові етапи виникнення будь-якого народу, так і подальше формування його етнографічних, лінгвістичних та антропологічних відмінностей.

Закупи - категорія напіввільних селян у Київській Русі в XI-XII ст. Закупами називали людей, які брали у землевласників позику - «купу» і за це повинні були виконувати феодалні повинності.

Золота Орда - татарська держава, яка існувала в XIII–XV ст. на території Азії та Східної Європи. Виникла внаслідок завойовницьких походів хана Батия.

Золоті ворота - головна брама Києва за часів Київської держави. Збудовані в роки правління князя Ярослава Мудрого 1037 року на честь розгрому печенізької орди.

Іларіон (?-?) - київський церковний діяч і письменник, перший митрополит з руських (з 1051), автор видатного церковно-богословського твору «Слово про закон і благодать». Відстоював незалежність рідної землі й церкви від Візантії. Був прихильником політичної та культурної самостійності Київської держави.

Калка (Кальгин) - притока р. Кальміус на території сучасної Донецької обл. У 1223 р. на Калці відбулася перша битва руських і половецьких військ із монголо-татарськими ордами Чингізхана.

Кирило і Мефодій - слов'янські просвітителі та проповідники християнства, творці слов'янської азбуки (кирилиці).

Кіммерійці - найдавніші з відомих за своєю назвою племен, що жили в Північному Причорномор'ї у VIII-VII ст. до н. е. Пізніше були витіснені скіфами, захопили значну частину Малої Азії, де асимілювалися з місцевим населенням. Значна частина елементів кіммерійської культури була успадкована скіфами.

Князь - вождь племені, з розвитком феодалних відносин — керівник держави або державного утворення. На Русі старший з князів називався Великим князем, інші - удільними. До XVIII ст. князівський титул був виключно спадковим, а з XVIII ст. дарувався царем дворянам за особливі заслуги як почесний дворянський титул.

Куявія (Куябія, Куяба) - державне утворення у східнослов'янських племен VIII–IX ст. поряд з Артавією і Славією. Існувало у Придніпров'ї навколо Києва. Сучасні науковці визнають Куявію як одну з назв полянського племінного союзу (полян).

Літописи - історичні твори в Київській Русі, в яких розповіді велись за роками. Розповіді про події кожного року починалися словами «в літо», тобто у рік, звідки і походить назва «літопис».

Натуральне господарство - тип господарства, в якому продукти праці виробляються для задоволення потреб самих виробників, а не для продажу. З появою та поглибленням суспільного поділу праці було витіснене товарним виробництвом.

Олег [?-912 (922)] - київський князь. З 879 р. князував у Новгороді. У 882 р. захопив Київ. Підкорив древлян, сіверян, радимичів та інші слов'янські племена. Успішно воював проти хозар, здійснив (911) вдалий похід у Візантію і добився вигідної для Русі мирної угоди. Ольга (?-969) - велика княгиня київська (945-964), дружина князя Ігоря. Правила Київською державою до повноліття свого сина Святослава. Реформувала систему збирання данини. Прийняла особисто християнство. Підтримувала політичні та торговельні зв'язки з Візантією.

Перун - головний бог у східних слов'ян у дохристиянський період, бог грому і блискавки, йому також поклонялись як покровителю природи і землеробства.

Печеніги - об'єднання тюркських та інших племен у заволзьких степах у VIII-IX ст., а з IX ст. - і в південноруських степах. Кочівники-скотарі здійснювали набіги на землі Київської Русі. 1036 року були розгромлені великим київським князем Ярославом Мудрим. Частина печенігів продовжувала кочувати в причорноморських степах і пізніше увійшла до племінного союзу половців, а частина перекочувала до Угорщини.

Половці - тюркомовні племена, які в XI-XII ст. панували в південноруських степах. Основне заняття – кочове скотарство та ремесла. Здійснювали набіги на Русь. Розгромлені та підкорені монголо-татарами в XIII ст.

Полюддя - щорічний об'їзд у Київській Русі князя з дружиною власних володінь та підлеглих племен з метою збирання данини. Полюддям також називають саму данину невизначеного розміру.

Поляни - східнослов'янське плем'я (союз племен) VI-IX ст. у Середньому Подніпров'ї з центром у Києві.

Посадник - намісник князя в землях, що входили до складу Київської держави в X-XII ст. Управляв певною територією і був зобов'язаний збирати та доставляти князю данину.

Роман Мстиславович (1152-1205) - галицько-волинський князь, видатний український державний діяч і полководець. Син великого київського князя Мстислава Ізяславича. Об'єднав Волинське і Галицьке князівства (1199 р.). Боровся з боярською опозицією, укріплював князівську владу в Галицько-Волинському князівстві. Проводив активну зовнішню політику. Загинув під час війни з Польщею.

Рюрик, Синеус, Трувор - три норманські князі, які, як свідчить автор «Повісті минулих літ», були запрошені 862 року княжити на землях ільменських слов'ян, кривичів, чуді й весі. За легендою, Рюрик є засновником Новгорода і родоначальником династії київських князів.

Рюриковичі - правляча династія в Київській Русі, яка 882 року прийшла на зміну династії Київичів (після вбивства Олегом Аскольда). Дістала назву і веде початок від норманського князя Рюрика.

Рядовичі - категорія залежних людей у Київській державі. Входили до складу челяді. За соціальним і юридичним становищем були близькі до

закупів.

Сварог (Саварог) - головний бог у східнослов'янській міфології. Бог неба і небесного вогню.

Святослав Ігорович (Хоробрий) [939-972(973)] - великий князь київський (945-972), видатний полководець. Проводив активну зовнішню політику. Воював з хозарами і розгромив Хозарський каганат. Закріпив владу Київської Русі на Таманському і Керченському півостровах. Втрутився у воєнний конфлікт на Балканах. 968 року розпочав воєнні дії в Болгарії, підкорив майже всю територію цієї держави. Планував перенести туди столицю своєї держави. У 972 році загинув, потрапивши в засідку, організовану печенігами біля Дніпровських порогів.

Скіфи - кочові іраномовні племена, які жили в VII–III ст. до н. е. В степах Північного Причорномор'я. Залишили глибокий слід у давній історії України, деякі їх традиції були успадковані пізнішими народами.

Славія - ранньосередньовічне державне утворення у східних слов'ян, яке поряд з Куявією та Артавією існувало напередодні утворення Київської Русі.

Тризуб - геральдичний знак київських князів династії Рюриковичів. З 1992 року - Малий Державний герб України.

Уділ - складова частина великих князівств на Русі XII-XVI ст. Управлялась членом великокнязівської землі.

Удільні князівства - княжі володіння, що утворилися внаслідок розпаду Київської держави і перетворились на окремі державні утворення.

Феодал – в епоху Середньовіччя землевласник, який експлуатував залежних від нього селян.

Хозари - кочовий тюркомовний народ, який кочував у Прикаспійських степах. У середині VII ст. створили власну державу - Хозарський каганат. У X ст. каганат був розгромлений дружиною Великого київського князя Святослава.

Холопи - в Київській Русі категорія залежного населення, яке за своїм правовим становищем було близьким до рабів.

Християнство - одна з трьох світових релігій (поряд з буддизмом та ісламом). Має три основні напрями: католицизм, православ'я та протестантизм, а також багато сект. Спільним для всіх напрямів християнства є віра в Ісуса Христа як боголюдину, рятівника світу. Християнство виникло в I ст. н. е. у східних провінціях Римської імперії.

Челядь - назва залежного населення в Київській Русі. До IX ст. вживалась для означення рабів у стані патріархального рабства.

Юрій II Болеслав (1306-1340) - галицько-волинський князь (1323-1340). Намагався протистояти експансії Польщі та Угорщини, підтримував добрі стосунки з Тевтонським орденом і Литвою. Був одружений з донькою великого князя литовського Гедиміна. У боротьбі проти боярства опирався на підтримку міщан. Був отруєний боярами-змовниками. Невдовзі після його смерті Галицько-Волинське князівство припинило своє існування як

незалежна держава.

Язичництво - політеїзм, віра в багатьох богів. Боги язичництва уособлювали сили природи, поряд з ними вшановувались духи, демони тощо.

Ярило - один з язичницьких богів у східних слов'ян, бог Сонця, весни, родючості та кохання.

Ярлик - грамоти ханів Золотої Орди, що надавали право на управління окремими князівствами або областями, підкореними Ордою.

Ярослав Мудрий (978-1054) - видатний державний діяч і полководець Київської Русі, великий князь київський (1019-1054). Період князювання Ярослава Мудрого позначився новим піднесенням Київської держави. Здійснював енергійні заходи щодо зміцнення південних кордонів своєї держави: була споруджена нова лінія укріплень. 1036 року дружина князя вщент розгромила печенігів біля Києва. Зміцнив і розширив міжнародні зв'язки Київської держави. Звернув увагу на організацію внутрішнього життя країни. За його правління було укладено збірку законів - «Руська правда». За його правління у Київській державі остаточно утвердилось християнство: будувались нові храми і засновувались монастирі, які стали великими церковними та культурно-освітніми центрами. Я. Мудрий дбав про розвиток освіти в державі, сприяв створенню шкіл та бібліотек. Помер у Києві і був похований у збудованому ним Софіївському соборі.

Ярослав Осмомисл (1130–1187) - князь галицький (1153-1187), син Володимира Володаровича. Брав участь у численних феодалських війнах XII ст., походах проти половців та угрів. Підтримував тісні стосунки з багатьма державами, завдяки чому посилив могутність Галицького князівства.

Хронологія основних подій

VI-VII ст. - перші східнослов'янські політичні об'єднання (союз племен).

V ст. (кінець) - заснування Києва.

882 - захоплення Києва воєводою Рюрика Олегом. Убивство Аскольда.

882-912 - правління Олега в Києві.

907, 911 - походи Олега на Константинополь.

912-945 - правління Ігоря.

945 - повстання древлян та вбивство Ігоря.

945-964 - правління Ольги. Стабілізація внутрішнього життя та зміцнення міжнародних позицій Київської Русі.

957 - посольство княгині Ольги до Константинополя та прийняття нею і її найближчим оточенням християнства.

964-972 - правління Святослава. Розширення кордонів Київської Русі. Війни Русі з Хозарським каганатом, Болгарією та Візантією.

977-980 - міжусобна боротьба між синами Святослава за київський престол.

980-1015 - правління Володимира. Здійснення адміністративної реформи, спрямованої на посилення влади Київського князя та його династії.

Завершення формування території Київської Русі.

988 - початок запровадження християнства як державної релігії в Київській державі.

1019-1054 - князювання Ярослава Мудрого. Посилення Київської держави і зміцнення її міжнародних зв'язків.

30-ті роки XI ст. - створення «Руської правди» - збірника норм давньоруського права.

1036 - розгром печенізьких орд під стінами Києва.

1037 - спорудження Софійського собору у Києві

1097 - князівський з'їзд у Любечі, зібраний, щоб припинити князівські чвари і зберегти єдність Київської Русі. Перемога принципу вотчинного землеволодіння.

1113-1125 - правління в Києві Володимира Мономаха. Відновлення політичної єдності Київської держави. Припинення міжусобної боротьби.

1113 - написання «Повісті минулих літ» (у першій редакції Нестора).

1125-1132 - правління в Києві сина Володимира Мономаха - Мстислава Володимировича. Останній період політичної єдності Київської Русі.

1142 - створення Галицького князівства з центром у Галичі.

Середина XII ст. - відокремлення Волинського князівства в окрему державу.

1152-1187 - князювання в Галичі Ярослава Осмомисла. Розширення території та зміцнення Галицького князівства.

1187 - перша писемна згадка терміну «Україна» (в «Іпатіївському літопису») стосовно Переяславської, Чернігівської та Київської земель.

1199 - об'єднання Романом Мстиславичем Галицького та Волинського князівств у єдине Галицько-Волинське князівство.

1234 - утвердження Данила Романовича на галицькому престолі.

1237-1240 - навала монголо-татар на Русь.

6 грудня 1240 - захоплення монголо-татарами Києва.

1259 - новий похід татарського війська на українські землі. Остаточне визнання Данилом Романовичем влади Золотої Орди і знищення укріплень навколо великих міст

1325-1340 - правління останнього галицько-волинського князя Юрія II Болислава.

1340 - розпад Галицько-Волинського князівства. Початок польської експансії в Україні.

Лекція 3.

Українські землі у складі Великого князівства Литовського.

Експансія Литви, Польщі й Угорщини. Литовсько-Руська держава. Територія. Адміністративно-територіальний устрій українських земель наприкінці XIV ст. Суспільно-політичний лад. Польсько-Литовська унія. Кревська унія. Боротьба Литви й Москви за давньоруську спадщину. Галичина під владою Польщі. Зміни в соціально-політичному устрої Галичини. Адміністративно-територіальний устрій українських земель у

складі Великого князівства Литовського і королівства Польського. Річ Посполита. Люблінська унія. Захоплення українських земель Польщею. Адміністративно-територіальний устрій у складі Речі Посполитої. Соціальна структура суспільства. Шляхта. Магдебурзьке право. Фільварки і кріпосне право. Україна і Крим. Відсіч турецько-татарській агресії.

Keywords: expansion, social and political system, structure, enthusiasm, Ukraine

С е м і н а р :

Українські землі у складі Великого князівства Литовського Питання для опитування

1. Наслідки татаро-монгольської навали для Київської Русі.
2. Геополітичні плани московського князя Івана III.
3. Чому Велике князівство Литовське називають “Литовською Руссю”?
4. Чому ВКЛ вдалося приєднати до свого складу українські землі?
5. Яке значення мало входження українських земель до складу ВКЛ для українців і литовців?
6. Чому литовсько-українська шляхта активно виступала за укладання Люблінської унії?
7. Яке значення мала Люблінська унія для Литви і України?

Питання для самостійного вивчення

1. Експансія Литви, Польщі й Угорщини.
2. Литовсько-Руська держава. Територія.
3. Адміністративно-територіальний устрій українських земель наприкінці XIV ст.
4. Суспільно-політичний лад.
5. Польсько-Литовська унія.
6. Кревська унія.
7. Боротьба Литви й Москви за давньоруську спадщину.
8. Галичина під владою Польщі.

Питання для дискусії

1. Чому литовсько-українська шляхта активно виступала за укладання Люблінської унії?
2. Яке значення мала Люблінська унія для Литви і України?

Теми доповідей та презентацій

1. Зміни в соціально-політичному устрої Галичини.
2. Адміністративно-територіальний устрій українських земель у складі Великого князівства
3. Литовського і королівства Польського.
4. Річ Посполита.
5. Люблінська унія.
6. Захоплення українських земель Польщею.

7. Адміністративно-територіальний устрій у складі Речі Посполитої.
8. Соціальна структура суспільства. Шляхта.
9. Магдебурзьке право.
10. Фільварки і кріпосне право.
11. Відсіч турецько-татарській агресії.

Л е к ц і я 4.

Виникнення українського козацтва та Запорозької Січі.

Виникнення українського козацтва. Передумови виникнення козацтва. Запорозька Січ. Реєстрове козацтво. Громадський устрій козацтва. Посилення козацтва наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. Козацькі повстання. Петро Сагайдачний. Хотинська війна. Селянсько-козацькі повстання 20 – 30-х рр. Козацтво і православ'я. Петро Могила. Боротьба козацтва проти турецько-татарської агресії. Морські походи козаків. Етнічна консолідація і національно-духовне піднесення українського народу у XV – першій половині XVII ст. Розселення українців. Братства. Національний склад. Брестська церковна унія. Визвольна війна середини XVII ст. Богдан Хмельницький. Зборівський договір. Формування державних структур. Соціальна політика гетьманського уряду. Переяславський договір 1654 р. Березневі статті 1654 р. Війна з Польщею у 1654 – 1656 рр.

Keywords: consolidation, rise, war, union, contract.

С е м і н а р :

Виникнення українського козацтва та Запорозької Січі.

Питання для опитування

1. Чому Запорозьку Січ деякі історики характеризують як «козацьку демократичну християнську республіку»?
2. Висловіть своє судження щодо вислову М. Аркаса «Січ Запорозька – це був український лицарський орден, що не мав собі рівних в Європі і до наших днів».
3. Які причини козацько-селянських повстань наприкінці XVI ст.?
4. Яке значення для долі України мало гетьманування П.Сагайдачного?
5. Яке значення мали козацькі походи проти турок і татар?

Питання для самостійного вивчення

1. Значення для долі України мало гетьманування П.Сагайдачного.
2. Значення мали козацькі походи проти турок і татар.
3. Наслідки мали козацько-селянські повстання 20 – 30-х років XVII ст.
4. Звичаї, побут, символіку, військову майстерність козаків.
5. Роль відігравала православна віра в житті й діяльності козаків.

Питання для дискусії

6. Які наслідки мали козацько-селянські повстання 20 – 30-х років XVII ст.?
7. Що ви знаєте про звичаї, побут, символіку, військову майстерність козаків?

8. Яку роль відігравала православна віра в житті й діяльності козаків?
9. Чому Запорозьку Січ деякі історики характеризують як «козацьку демократичну християнську республіку»?
10. Висловіть своє судження щодо вислову М. Аркаса «Січ Запорозька – це був український лицарський орден, що не мав собі рівних в Європі і до наших днів».
11. Які причини козацько-селянських повстань наприкінці XVI ст.?

Завдання для модульної контрольної роботи (Змістовий модуль 1):

1. Охарактеризуйте термін «Неолітична революція».
2. Градація скіфського суспільства.
3. Причин грецької колонізації Північного Причорномор'я.
4. Чи можна спостерігати у сарматів залишки матриархату.
5. Чи існує різниця між Київською державою та Київською Руссю?
6. Причини економічного розквіту Галицько-Волинської держави.
7. В чому полягає феномен козацтва?
8. Порівняйте умови Білоцерківського і Зборівського договорів, чи відповідали вони реальним успіхам повстанців?

Модуль II. Нова історія України

Лекція 5.

Україна в друг. пол. XVII- XVIII ст.

Руїна. Боротьба старшинських груп. Іван Виговський. Гадяцька угода. Юрій Хмельницький. Слободищенський трактат. Іван Брюховецький. Петро Дорошенко. Дем'ян Многогрішний. Наступ царизму на автономію України. Іван Мазепа. Україна і Північна війна. Обмеження влади лівобережних гетьманів. Запорожжя у 1709 – 1775 рр. Зруйнування Запорозької Січі у 1775 р. Еволюція соціальної структури України у XVIII ст. Взаємовідносини української та російської культур. Заснування міста Миколаєва.

Keywords: ruin, treatise, autonomy, power, hetman.

Се м і н а р :

Україна в друг. пол. XVII- XVIII ст.

Питання для опитування

1. Які обставини спонукали П.Дорошенка до укладення військово-політичного союзу з Туреччиною? Чи мав перспективи такий союз?
2. Які факти біографії І.Мазепа свідчать, що його прихід на гетьманство є цілком закономірним?
3. Чи можна І.Мазепу вважати зрадником?
4. Які положення Конституції П.Орлика свідчать про її демократичний характер?
5. Чому царизмові вдалося без сильного спротиву ліквідувати автономний устрій України?
6. Чи мали перспективи перемоги селянсько-козацьких повстань? Чому? Відповідь обґрунтуйте.

7. Що спричинило гайдамацький і опришківський рухи в Україні?

Питання для дискусії

1. Які обставини спонукали П.Дорошенка до укладення військово-політичного союзу з Туреччиною? Чи мав перспективи такий союз?
2. Які факти біографії І.Мазепи свідчать, що його прихід на гетьманство є цілком закономірним?
3. Чи можна І.Мазепу вважати зрадником?
4. Які положення Конституції П.Орлика свідчать про її демократичний характер?
5. Чому царизмові вдалося без сильного спротиву ліквідувати автономний устрій України?

Теми доповідей та презентацій

1. Руїна.
2. Боротьба старшинських груп.
3. Іван Виговський.
4. Гадяцька угода.
5. Юрій Хмельницький.
6. Слободищенський трактат.
7. Іван Брюховецький. Петро Дорошенко.
8. Дем'ян Многогрішний.
9. Наступ царизму на автономію України.
10. Іван Мазепа.

Л е к ц і я 6.

Українські землі під владою Російської та Австро-Угорської імперії (кінець XVIII – поч. XX ст.).

Українські землі у складі Російської імперії. Приєднання Північного Причорномор'я й Криму до Росії. Колонізація Південної України. Приєднання Правобережної України до Росії. Адміністративно-територіальний поділ українських земель у складі Російської імперії. Західноукраїнські землі у складі Австрійської імперії. Розвиток капіталістичних відносин в Україні. Скасування кріпосного права. Буржуазні реформи. Капіталістична індустріалізація на українських землях. Загострення мовного питання.

Національне пробудження Східної України. Етапи національного руху. Становлення українознавства. Початок національно-духовного відродження на західноукраїнських землях. “Руська трійця”. Вплив революції 1848 – 1849 рр. Кирило-Мефодіївське товариство. Громадівський рух 60 – 80-х рр. Михайло Драгоманов. Молоді громади. Активізація студентського громадівського руху в 90-х рр. “Братство тарасівців”. “Загальна українська організація”. Піднесення національного руху на західноукраїнських землях (друга половина XIX – початок XX ст.). Західноукраїнські землі у другій

половині XIX ст. Боротьба москвофілів і народовців. Виникнення і діяльність українських політичних партій.

Keywords: revival, society, activity, political party, organization

С е м і н а р :

Українські землі під владою Російської та Австро-Угорської імперії (кінець XVIII – поч. XX ст.).

Питання для опитування

1. Коли було юридично оформлено кріпосне право в Україні?
2. Охарактеризуйте роль братств у національному відродженні України.
3. Порівняйте та охарактеризуйте програмні цілі масонських лож і декабристів.
4. У чому виявилось національне відродження в Україні у I пол. XIX ст.?
5. Якими були причини піднесення національно-визвольного руху в Україні?
6. Чому царська цензура заборонила вживати в друку назву “Україна” та змінила її на назву “Малоросія”?
7. Яке значення для українства Західної України мав вихід альманаху “Русалка Дністрова”?
8. Чому саме духовенство відіграло провідну роль в українському національному русі на Західній Україні?
9. Які результати мали революційні події 1848 – 1849 рр. для національного відродження в Західній Україні?
10. Чому на західноукраїнських землях, на відміну від Наддніпрянської України, визвольний рух набув політичного характеру?

Питання для самостійного вивчення

1. Українські землі у складі Російської імперії.
2. Приєднання Північного Причорномор'я й Криму до Росії.
3. Колонізація Південної України.
4. Приєднання Правобережної України до Росії.
5. Адміністративно-територіальний поділ українських земель у складі Російської імперії.
6. Західноукраїнські землі у складі Австрійської імперії.
7. Розвиток капіталістичних відносин в Україні.
8. Скасування кріпосного права.
9. Буржуазні реформи.
10. Капіталістична індустріалізація на українських землях.
11. Загострення мовного питання.

Питання для дискусії

1. Чи мали перспективи перемоги селянсько-козацьких повстань? Чому? Відповідь обґрунтуйте.
2. Що спричинило гайдамацький і опришківський рухи в Україні?
3. Коли було юридично оформлено кріпосне право в Україні?

4. Охарактеризуйте роль братств у національному відродженні України.
5. Порівняйте та охарактеризуйте програмні цілі масонських лож і декабристів.

Завдання для модульної контрольної роботи (Змістовий модуль 2):

1. Чи могла Україна повернути втрачені права, відновити та зберегти автономію?
2. Де на Вашу думку було сильніше гноблення, в Австрійській чи Російській частинах України? Чому?
3. Чому Російська імперія розпочала перебудову свого господарського комплексу в 60 рр. 19 ст.? Яка подія штовхнула її до реформ?
4. У чому виявилось національне відродження в Україні у I пол. XIX ст.?
5. Якими були причини піднесення національно-визвольного руху в Україні?
6. Чому царська цензура заборонила вживати в друку назву “Україна” та змінила її на назву “Малоросія”?

Термінологічний словник

Абсолютизм – необмежена самодержавна влада, яка ґрунтується на сваволі правителя і за якої досягається надзвичайно високий ступінь централізації державної влади.

Аграрні реформи – державні заходи, спрямовані на зміни системи землеволодіння і землекористування.

Анархізм – ідейно-теоретична та суспільно-політична течія, в основі якої лежить заперечення державного управління суспільством.

Викупна операція – викуп селянами у поміщиків у 1861–1906 роках земельних наділів на умовах реформи 1861 року. Уряд сплатив поміщикам суму викупу, яку селяни повинні були погасити протягом 49 років (так звані викупні платежі). Стягнення платежів припинилось унаслідок революції 1905–1907 років. Уряд встиг отримати від селян більш ніж 1,6 млрд. карбованців.

Військові поселення – особлива організація війська в Росії 1816– 1857 років, започаткована з метою створення резерву підготовленого війська без збільшення державних витрат на його утримання. Поєднували військову службу із заняттям сільським господарством. Ініціатором створення та головним начальником військових поселень був А. Аракчєєв. Жорстокий режим, муштра та сувора регламентація особистого життя військових поселенців спричинили повстання в Чугуєві, Балаклії, Шебелинці та ін.

Дворові люди – категорія кріпосних селян, які працювали в будинку поміщика. Землі при звільненні не отримували.

Декабристи – російські дворяни-революціонери, які підняли в грудні 1825 року повстання проти самодержавства та кріпацтва. Намагались здійснити військовий переворот силами армії, без участі народу. Організували повстання 14 грудня 1825 року в Петербурзі та в Чернігівському полку в Україні.

Експансія – розширення кордонів, сфер впливу, захоплення територій, позбавлення політичної незалежності.

Імперія – велика держава, що складається з метрополії та підпорядкованих центральній владі держав, народів, які примусово інтегровані до єдиної системи політичних та культурних взаємозв'язків.

Земства – виборні органи місцевого самоврядування в Росії та Україні, що були започатковані земською реформою 1864 року. Опікувалися освітою, охороною здоров'я, будівництвом та утриманням мостів, шляхів тощо.

Кримська війна 1853–1856 рр. – спочатку російсько-турецька війна за панування на Близькому Сході, розпочата Російською імперією. З лютого 1854 року на боці Туреччини виступили Англія та Франція, з 1855 року – королівство Сарданія. Основні події війни відбувались навколо Кримського півострова, головною подією була героїчна оборона Севастополя (1854–1855). Економічна та військова відсталість Росії стала головною причиною її поразки у цій війні. Завершилась війна підписанням Паризького миру 1856 року.

Народництво – ідеологія та рух різночинної інтелігенції Росії в другій половині XIX ст. Захищало інтереси селян, виступало за ліквідацію кріпосницьких пережитків та повалення самодержавства, проти капіталістичного розвитку Росії. Мало дві течії: революційну та ліберальну. Основні організації – «Земля і воля», «Народна воля», «Чорний переділ». Мало певний вплив на селянський рух в Україні.

Натуральне господарство – тип господарства, в якому продукти праці виробляються для задоволення потреб самих виробників, а не для продажу.

Перша світова війна 1914–1918 рр. – збройний конфлікт між військово- політичними блоками європейських держав – Антантою і Троїстим союзом.

Промисловий переворот – перехід від ручної праці до машинної, від феодальної мануфактури до капіталістичної фабрики, заводу.

«Ревізька душа» – одиниця обліку чоловічого населення Російської імперії у XVIII–XIX ст. Термін почали вживати після впровадження подушного податку. В Україні «ревізькі душі» існували з 1781 по 1887 рік. Під час ревізій і переписів вони вписувались у так звані «ревізькі казки». Кожна ревізька душа вважалась наявною до наступного перепису, навіть у випадку її смерті (звідси вислів – «мертві душі»).

Революція – докорінна, якісна зміна, різкий стрибкоподібний перехід від одного якісного стану до іншого, від старого до нового; докорінний переворот у житті суспільства, який приводить до ліквідації віджилого суспільного ладу й утворення нового.

Революційна українська партія — перша активна політична організація Центральних, Південних і Східних українських земель. Заснована 11 лютого 1900 р. діячами студентських громад Д. Антоновичем, П. Андрієвським, М. Л. Мацієвичем, О. Коваленком, Б. Камінським та ін.

Порвала з українським аполітичним культурництвом попередніх

організацій та започаткувала політичну діяльність. Спершу програмою РУП була промова М. Міхновського, виголошена на Шевченківських святкуваннях у Полтаві і Харкові у березні 1900 р. (видана окремою брошурою у Львові під назвою «Самостійна Україна» того ж року), де було поставлено гасло: «Одна, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ», найближчою метою ставилася вимога «повернення нам прав, визначених Переяславською конституцією 1654 р. з розширенням її впливу на територію українського народу в Росії». Згодом, практичній діяльності гасло самостійності України замінене вимогою національно-культурної автономії в межах Російської імперії.

Українська народна партія (УНП) — організація націоналістичного напрямку, заснована М. Міхновським у 1902 р. Політичне кредо партії було сформульоване М. Міхновським у так званих «10 заповідях», які проголошували самостійну «демократичну республіку, шанування української мови, традицій». Лозунг «Україна для українців» трактувався таким чином, що саме український народ має бути господарем на власній землі.

Українська демократична партія (УДП) — створена у 1904 р. у Києві з членів загальної Безпартійної Організації. Програма УДП передбачала скасування абсолютизму в Росії та встановлення конституційного ладу, автономію України з українським крайовим сеймом, запровадження української мови в шкільництво, судівництво, адміністрацію. Серед лідерів УДП були С. Єфремов, Є. Чикаленко, Б. Грінченко.

«Ходіння в народ» – масовий рух демократичної та революційної молоді в село (1873–1874) з метою пропаганди соціалістичних ідей .

Громади – організації української інтелігенції в другій половині ХІХ - на початку ХХ ст., які займались національно-культурною і громадсько-політичною діяльністю. Існували таємні громади в Києві, Харкові, Одесі, Херсоні, Чернігові та інших містах України. Організовували недільні шкіли та брали участь у їх роботі, видавали українську наукову й популярну літературу, збирали фольклорний та етнографічний матеріал тощо.

Кирило-Мефодіївське товариство - таємна політична організація української інтелігенції, що діяла в Києві у 1845-1847 роках. Метою членів організації було національне та соціальне визволення України, ліквідація кріпацтва, утворення всеслов'янської федеративної республіки на зразок США. Відстоювали демократичні права і свободи громадян, рівність національних культур, мов тощо.

Народність - мовна, територіальна, етнічна, економічна та культурна спільність людей, яка історично утворюється в період феодалізму.

Національне відродження України - процес в українській історії першої половини ХІХ ст., у ході якого формувалась національна свідомість українців, зростав їх інтерес до рідної мови, історії, культури, зміцнювалися зв'язки між західною і східною українською інтелігенцією, розгортався національно-визвольний рух.

Національне питання - питання про стосунки між націями в багатонаціональних країнах, про шляхи ліквідації національного гноблення та нерівності.

Нація - історична спільність людей, яка утворюється в процесі формування їхніх територіально-економічних зв'язків, мови, особливості культури та характеру. Деякі вчені вважають нацією спільність людей, які є громадянами певної держави. У сучасній науці відбувається дискусія про ознаки та співвідношення нації й народності.

Біографічні довідки

Донцов Дмитро (1883–1973) – видатний український публіцист, політичний діяч, літературний критик. Ідеолог українського націоналізму. Народився в м. Мелітополі (тепер Запорізька обл.). У 1900–1907 рр. Навчався в Петербурзькому, а в 1909–1911 рр. – Віденському університетах. Належав до Революційної української партії та Української соціал-демократичної робітничої партії. 1908 р., переслідуваний царським урядом, був змушений емігрувати. Друкувався у журналах «Дзвін», «Украинская жизнь». У 1913 р. виступаючи на другому студентському з'їзді у Львові, у доповіді «Сучасне політичне положення нації і наші завдання» запропонував програму побудови Української незалежної держави. У 1914–1918 рр. – голова й активний член Союзу визволення України (СВУ).

Міхновський Микола (1873–1924) – український громадсько-політичний діяч, засновник і перший ідеолог українського націоналізму. Брав участь у роботі громадсько-політичних організацій, діяльність яких була спрямована на пробудження національної свідомості українського народу. У 1900 р., на замовлення керівництва першої у Наддніпрянській Україні політичної партії (Революційної української партії) написав програму «Самостійна Україна», в якій проголошувалася ідея суверенітету України. Наприкінці 1901 – на початку 1902 рр. виступив організатором створення Української народної партії, що об'єднувала прихильників ідей націоналізму та боротьби за створення незалежної національної держави.

Микола I (1796–1855) – російський імператор (1825–1855). Політика щодо України була скерована на остаточну нівеляцію особливостей, прав, традицій – скасування Магдебурзького права і Литовського Статуту, ліквідація греко-католицької церкви на Правобережжі, боротьба проти українського національно-політичного руху (розгром Кирило-Мефодіївського Братства, арешт і заслання Т.Шевченка).

Микола II (1868–1918) – Російський імператор (1868–1918). Царювання Миколи II пройшло в умовах підйому революційного руху, який спричинив гучні, криваві революції 1905–1907 рр. і Лютневу 1917 р. На початку 1905 р., під час першої російської революції, провів низку реформ. 17 квітня видав Маніфест про віротерпимість, яким дозволяв громадянам вільно переходити з православ'я до інших християнських конфесій та визнавав релігійні права розкольників. 17 жовтня підписав Маніфест про

визнання основ громадянської свободи: недоторканості особистості, свободи слова, зборів і спілок. У 1906 р. була створена Державна Дума – своєрідний парламент, який отримав повноваження схвалювати всі урядові законопроекти. За проектом міністра внутрішніх справ П. А. Столипіна було розпочато аграрну («століпінську») реформу, що дозволяла селянам вільно розпоряджатися своєю землею, виходити з громади і вести хуторське господарство.

Олександр II (1818–1881 рр.) – російський імператор (1855–1881 рр.). Був ініціатором скасування кріпосного права (1861 р.), реформ земського і міського самоврядування. У 1876 р. підписав Емський указ, яким заборонялося вживати українську мову в різних сферах громадського й мистецького життя.

Репнін-Волконський Микола Григорович (1778–1845) – відомий російській політичний, громадський та військовий діяч. У 1816–1834 роках малоросійський військовий губернатор. Був одружений з онукою останнього українського гетьмана К. Розумовського. Захищав права української старшини та дворянства. Відстоював ідею відродження українського козацтва. Співчував українському визвольному руху, підтримував зв'язки з його учасниками. Викупив з кріпацтва М. Щепкіна. Був близько знайомий з Т. Г. Шевченком, який навіть деякий час жив у його маєтку.

Столипін Петро Аркадійович (1862–1911) – державний діяч Російської імперії. У 1906 р. – спочатку міністр внутрішніх справ, потім голова кабінету міністрів. За ініціативою П. А. Столипіна для покарання учасників революції 1905–1907 рр. у 1906 р. було запроваджено військово-польові суди, у 1907 р. – змінено виборчий закон з виборів у Думу, у 1906 р. був ініціатором аграрної реформи, що мала на меті сприяти формуванню верстви селян-фермерів.

Йосиф II (1741-1790) – син Франца I та Марії Терезії, з 1765 р. – німецький цісар, в 1765–1780 – співрегент Марії Терезії, провів у Галичині й Буковині значні соціальні реформи.

Антонович Володимир Боніфатійович (1834–1906) – видатний український історик, археолог, етнограф, Один з ініціаторів і керівників Київської Громади. Належав до угруповання «хлопоманів». 1881 року очолив Історичне товариство Нестора Літописця при Київському університеті. Автор багатьох праць з історії України. Представник народницької школи в українській історіографії. Його учнями були видатні українські історики М. Грушевський, Д. Багалій та ін.

Драгоманов Михайло Петрович (1841–1895) – відомий український громадсько-політичний діяч, літературознавець, історик, публіцист, фольклорист, економіст, філософ. Активний діяч Київської (Старої) Громади. У 80-х роках ХІХ ст. очолив перший український гурток соціалістичного спрямування. Відзначався радикальними поглядами. Був прихильником ідей демократизму та федералізму. Один із засновників і редакторів першого українського політичного часопису «Громада». Вважав себе соціалістом, але

заперечував марксистську теорію як помилкову, утопічну і шкідливу для українського політичного життя. Діяльність Драгоманова мала значний вплив на розвиток політичного життя в Україні, особливо в її західних регіонах.

Капніст Василь Васильович (1758–1827) – відомий український письменник, громадсько-політичний діяч кінця XVIII – початку XIX ст. Писав вірші, оди, елегії. Його «Ода на рабство» (1806 р.) засуджувала колоніальну політику самодержавства в Україні і запровадження кріпосного права на Лівобережжі та Сложанщині. У 1791 році вів переговори з представниками пруських урядових кіл про надання допомоги українському національно-визвольному руху у випадку відкритого збройного виступу проти «російського ярма». Домагався відновлення козацьких полків в Україні. Переклав «Слово о полку Ігоревім». У спеціальному коментарі твору доводив, що «Слово» має українське походження й українські особливості.

Каразін Василь Назарович (1773–1842) – український громадський діяч, учений, винахідник. Засновник Харківського університету (1805), автор ліберальних проектів зміни державного ладу на засадах конституційної монархії та народного господарства. За багатогранну наукову діяльність сучасники називали В. Каразіна «українським Ломоносовим».

Кирпичов Віктор Львович (1845–1913) – видатний учений у галузі механіки, народився в селі Бардіно Псковської губернії. У 1868 р. закінчив Михайлівську артилерійську академію, викладав там же. Протягом 1870–1884 рр. працював у Петербурзькому технологічному інституті (з 1876 р. – професор). У 1885–1898 рр. – засновник і перший директор Харківського технологічного інституту. Праці стосуються теоретичної механіки, опору матеріалів, теорії механізмів. Видатний педагог, теоретик вищої освіти.

Костомаров Микола Іванович (1817–1885) – видатний український історик, етнограф, письменник. Із сім'ї кріпаків (позбувся кріпацької залежності в 1832 році). Закінчив історико-філософський факультет Харківського університету. Один із засновників Кирило-Мефодіївського братства, автор його програмних документів. Очолював ліберальне крило організації. Відстоював ідею української культурно-національної автономії.

У 1860–1885 роках – член-редактор Петербурзької археологічної комісії, з 1876 р. член-кореспондент Російської академії наук. Основні історичні праці, присвячені вивченню історії українських земель XVI–XVIII ст.: монографії «Богдан Хмельницький», «Руїна», «Мазепа», «Останні роки Речі Посполитої» та ін. У своїх працях відстоював ідею самобутності української нації.

Максимович Михайло Олександрович (1804–1873) – видатний український природознавець, історик, фольклорист, філолог, член-кореспондент Петербурзької АН (1871 р.). Професор, перший ректор Київського університету. Автор праць з історії України (XVI–XVIII ст.). Видавав альманахи «Киянин», «Українець», збірки українських пісень.

Пильчиков Микола Дмитрович (1857–1908) – видатний фізик,

народився в Полтаві. Закінчив Харківський університет (1880 р.). У 1894–1902 рр. професор Новоросійського університету. 1902–1908 рр. – професор Харківського технологічного інституту. Наукові праці присвячені оптиці, земному магнетизму, електро- і радіотехніці. Збудував у Харківському технологічному інституті першу в місті радіостанцію. Заснував журнал «Известия Харьковского технологического института».

Франко Іван Якович (1856–1916) – видатний український поет, письменник, громадсько-політичний діяч. Автор численних історичних праць. Захистив докторську дисертацію і здобув ступінь доктора філософії. Брав активну участь у політичному та громадському житті. Проводив соціалістичну пропаганду серед робітників і селян Галичини. За революційну агітацію чотири рази був заарештований і перебував у тюремному ув'язненні.

Разом з М. Павликом та іншими однодумцями 1890 року заснував Русько-Українську радикальну партію і став її першим головою. З 1899 року став дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. З 1904 року відійшов від радикального руху і від активного політичного життя. І. Франко був організатором української преси в Галичині, автором численних літературних творів.

Шевченко Тарас Григорович (1814–1861) – видатний український поет, прозаїк, художник, символ українського національного відродження. У трагічному становищі поневоленої України Т. Шевченко звинувачував царську Росію та колонізаторську політику російських імператорів. У своїх творах закликав до національного і соціального визволення, будив національні почуття і змальовував прекрасне майбутнє вільної України.

Чубинський Павло Платонович (1839–1884) – етнограф, фольклорист, поет. У 1861 р. захистив в Петербурзі дисертацію «Нариси народних юридичних звичаїв і понять з цивільного права Малоросії» і одержав учений ступінь кандидата правознавства. У 1862 р. написав вірш «Ще не вмерла Україна», що став національним гімном українського народу. У 1872 р. заснував Південно-Західний відділ Російського географічного товариства.

Хронологія основних подій

1803 – закон Російської держави про «вільних хліборобів», за яким поміщикам дозволялось звільнити селян із землею за викуп.

1812 – вторгнення військ Наполеона в Росію.

1812 – формування українських козацьких полків і земського ополчення для боротьби проти наполеонівських військ.

1813–1835 – селянські рухи на Поділлі під проводом У. Кармелюка.

1821 – утворення в Тульчині таємного Південного товариства декабристів.

1823–1825 – діяльність «Товариства об'єднаних слов'ян» у Новограді-Волинському.

1825, 14 грудня – повстання декабристів у Петербурзі.

1825, 29 грудня – повстання Чернігівського полку в Україні.
1830–1831 – польське визвольне повстання в Правобережній Україні.
1846–1847 – діяльність Кирило-Мефодіївського товариства.
1848, 13 квітня – відміна кріпосного права в Австрійській імперії.
1848, 25 жовтня – створення культурно-освітнього товариства «Галицько-руська матиця».
1854–1856 – Кримська війна.
1855, березень– квітень – селянське повстання на Київщині (Київська козаччина)
1856 – селянські рухи - «Похід у Таврію за волею».
1861, 19 лютого – підписання російським царем Маніфесту і «Загального положення про селян, звільнених від кріпосної залежності».
1861–1863 – селянські виступи проти реформ 1861 р.
1863–1864 – визвольне повстання поляків у Правобережній Україні.
1864 – проведення земської реформи в Лівобережній, Слобідській та Південній Україні.
1864 – військова та судова реформи в Російській імперії.
1869 – шкільна реформа в Австро-Угорщині, яка запровадила обов'язкове початкове навчання дітей віком 6-14 років.
1873 – початок масового «ходіння в народ» народників.
1881, 1 березня – вбивство народовольцями Олександра II.
1882–1906 – видання журналу «Київська старина».
1900 – утворення у Харкові Революційної української партії (РУП). Видання у Львові брошури М. Міхновського «Самостійна Україна».
1901–1904 – створення синдикатів «Продпаровоз», «Продамет», «Продвугілля». Виникнення в Україні монопольних форм розвитку капіталізму.
1904–1905 – Російсько-японська війна.
1905, 9 січня – розстріл робітничої демонстрації в Петербурзі («Кривава неділя»). Початок Першої російської революції.
1905, січень–березень – масовий страйковий рух в Україні. У 180 страйках брало участь 170 тис. чоловік.
1905, 14–25 червня – повстання на броненосці „Потьомкін”
1905 – селянські виступи в Україні. Відбулося 1900 селянських заворушень, розгромлено близько 600 поміщицьких маєтків.
1905, 7–12 жовтня – загальноросійський жовтневий страйк Виникнення Рад– робітничих депутатів.
1905, 17 жовтня – підписання царем Миколою II Маніфесту „Про удосконалення державного ладу”. Проголошувалися громадянські свободи (свобода слова, друку, особи, зборів, спілок), обіцялося скликання законодавчої Думи.
1906, 27 квітня – діяльність I Державної думи.
8 липня 1906, – Указ уряду про вільний вихід із селянської громади.
9 листопада Початок столипінської аграрної реформи.

- 1907, 20 лютого–3 червня** – діяльність II Державної Думи.
- 1907, 3 червня** – царський указ про розпуск II Державної Думи, зміна виборчого закону. Державний переворот, що фіксував поразку і завершення першої російської революції.
- 1908** – заснування «Товариства українських поступовців».
- 1908** – сенат Російської імперії визнав культурну й освітню діяльність українською мовою небезпечною для держави.
- 1909** – заборона російським урядом товариств «Просвіта».
- 1914** – заборона святкувати в Росії сторіччя від дня народження Т. Г. Шевченка.
- 1914, 1 серпня** – початок Першої світової війни.
- 1914, серпень – вересень** – захоплення російськими військами Східної Галичини.
- 1914, серпень** – створення у Львові «Союзу визволення України».
- 1915, травень** – створення у Відні Загальної української ради.
- 1915, квітень – червень** – відступ російських військ зі Східної Галичини.
- 1916, 5 листопада** – проголошення Німеччиною та Австро-Угорщиною незалежності Польщі. Галичина підпадала під польський вплив, що завдавало важкого удару по українському
- 1805** - відкриття Харківського університету.
- 1814–1861** - життя та діяльність Т. Г. Шевченка.
- 1816** - у Перемишлі під керівництвом І. Могильницького створено культурно освітню організацію «Товариство священників».
- 1817** - у Полтаві діє масонська ложа «Любов до істини».
- 1818** - цар Йосиф II видав указ про дозвіл викладати українською мовою предмети у початковій школі.
- 1834** - відкриття університету св. Володимира в Києві.
- 1837** - видання «Руською трійцею» альманаху «Русалка Дністрова».
- 1840** – вийшла з друку поетична збірка Т. Шевченка «Кобзар».
- 1846-1847** - діяльність Кирило-Мефодіївського товариства.
- 1848** - створення Головної руської ради.
- 1863** - оприлюднення Валуєвського циркуляра.
- 1868** - заснування товариства «Просвіта».
- 1873** - заснування Літературного товариства ім. Т. Г. Шевченка.
- 1876** - Емський указ Олександра II.
- 1882** - видавництво журналу «Київська старовина».
- 1885, 15 вересня** - заснування Харківського практичного технологічного інституту.

Модуль III. Новітня історія України

Лекція 7.

Українські землі в першій пол. XX ст.

Столипінська реформа. Буржуазно-демократична революція 1905-1907

рр. Перша Світова війна. Українська національна революція. Діяльність трьох українських урядів. Проголошення радянської влади в Україні. Воєнний комунізм. НЕП. Сталінізація. Голодомор. Друга світова війна. Рух опору.

Keywords: reform, revolution, government, power, resistance movement.

С е м і н а р :

Українські землі в першій пол. ХХ ст.

Питання для опитування

1. Якими були основні положення III Універсалу? У чому полягає його історичне значення?
2. Основні положення та історичне значення IV Універсалу.
3. Порівняйте політичну діяльність УЦР та Гетьманату. Визначте спільне і відмінне.
4. Охарактеризуйте розвиток української державності за Директорії.
5. Проаналізуйте характер основних воєнних дій на території України в 1919 – 1920 рр.
6. Які особливості мав національно-визвольний рух на західноукраїнських землях?

Питання для самостійного вивчення

1. Столипінська реформа.
2. Буржуазно-демократична революція 1905-1907 рр.
3. Перша Світова війна.
4. Українська національна революція.
5. Діяльність трьох українських урядів.
6. Проголошення радянської влади в Україні.

Питання для дискусії

1. Порівняйте мету і суть політики “воєнного комунізму” та НЕПу.
2. Чим відрізнялися і що було спільне у методах і завданнях політики “воєнного комунізму” та “індустріалізації”.
3. Якими були основні наслідки колективізації в Україні?
4. Якими були визначальні риси тоталітарного режиму? Доведіть їх притаманність політичному режиму, що існував в УРСР в 1930-х роках?
5. Якими методами користувалися німці для встановлення “нового порядку”?
6. Охарактеризуйте процес визволення України від німецьких військ.
7. Якими були особливості відбудови промисловості республіки у перше післявоєнне десятиліття?

Теми доповідей та презентацій

1. Воєнний комунізм.
2. НЕП.
3. Сталінізація. Голодомор.

4. Друга світова війна.
5. Рух опору.

Термінологічний словник

Брацлавщина – східна частина Поділля з центром у м. Брацлаві. Історична область в Україні XIV–XVIII ст. Займала територію сучасних Вінницької і частково Хмельницької області України.

Генеральна військова рада – найвищий державний та політичний орган у часи Гетьманщини. Скликалася для обрання гетьмана або для вирішення важливих державних, судових, військових питань та обговорення зовнішньополітичних справ. У роботі Ради брали участь усі козаки, іноді міщани і селяни. Після переходу влади до рук козацької старшини наприкінці XVII ст., вплив Ради на політичне життя в Гетьманщині послабився.

Генеральна старшина – вища державна адміністрація в Гетьманщині – найближче оточення гетьмана: генеральний писар, генеральний обозний, генеральний суддя, генеральний підскарбій, генеральний хорунжий, генеральний бунчужний, два генеральні осавули.

Генеральний бунчужний – представник генеральної старшини. Захищав у воєнні часи бунчук – один із символів гетьманської влади. Виконував важливі доручення гетьмана.

Генеральний військовий суд – найвища урядова судова установа Гетьманщини. Розглядав кримінальні справи, наприклад, про вбивства, грабунки, підпали маєтків. Підпорядковувався безпосередньо гетьману.

Генеральний обозний (обозний) – вища службова особа державної адміністрації в Гетьманщині. Керував військовою артилерією, відав постачанням гетьманського війська, виконував дипломатичні доручення гетьмана, займався розслідуванням особливо важливих справ. Вважався першою особою після гетьмана. (Полковий обозний керував полковою артилерією і виконував обов'язки заступника полковника).

Генеральний осавул – одна з вищих посадових осіб у Гетьманщині. Існувало дві посади осавула: старший і молодший. Відповідав за військову підготовку козаків, охороняв гетьманську булаву, був найближчим помічником гетьмана у військових питаннях, брав участь у переговорах з іноземними послами тощо. Посади осавулів були при полках (по два у кожному) і сотнях.

Генеральний писар – вища службова особа, входив до складу Генеральної старшини у Гетьманщині. Керував справами гетьманського уряду, очолював Генеральну військову канцелярію, вів дипломатичне листування, приймав послів, розробляв умови міжнародних угод.

Генеральний підскарбій – представник Генеральної старшини, вища службова особа в Гетьманщині. Відав державною скарбницею, прибутками і витратами державних коштів, керував збиранням податків тощо.

Генеральний суддя – вища службова особа, входив до складу Генеральної старшини в Гетьманщині (як правило, їх було двоє). Очолював Генеральний військовий суд. Посада суддів існувала при полках та сотнях.

Генеральний хорунжий – представник Генеральної старшини, входив до гетьманської адміністрації. Офіційний обов'язок – охорона головного прапора (хоругви) українського козацького війська. Виконував обов'язки ад'ютанта гетьмана, його особливі військові та дипломатичні доручення.

Гетьманщина – загально прийнята в науковій літературі назва української національної козацької держави, яка утворилася в результаті Визвольної війни українського народу в середині XVII ст. Офіційна назва держави – Військо Запорозьке. В офіційних документах царського уряду українську державу називали Малоросією.

Козацька старшина – посадові виборні особи в козацькій державі. Поділялась на генеральну, полкову та сотенну. Генеральна старшина обиралась на загальній козацькій раді, полкова і сотенна – на радах полків та сотень. Останні затверджувались гетьманом, пізніше – російським царем.

Слобідська Україна (Слобожанщина) – історична територія, що охоплює нинішню Харківську та частини Сумської, Донецької, Луганської областей України, а також частини Воронежської, Курської і Білгородської областей Росії.

Трансільванія – князівство, що існувало на території сучасної Румунії. У 50-х роках – союзник Б. Хмельницького у боротьбі з Польщею.

Біографічні довідки

Богданович-Зарудний Самійло (?–?) – український військовий і державний діяч, генеральний суддя, дипломат. Виконував важливі дипломатичні доручення Б. Хмельницького. Очолював українське посольство до Москви у березні 1654 р. Разом з П. Тетерею брав участь у розробленні Березневих статей – умов міждержавної угоди між Україною і Московським царством. У вересні 1658 року брав участь у обговоренні і укладенні Гадяцької угоди між Україною і Польщею. У 1660 році підтримав Ю. Хмельницького, був одним з укладачів Слободищенського трактату 1660 р. з Річчю Посполитою.

Богун Іван Теодорович (?–1664) – видатний український військовий діяч, полководець. Брав участь у всіх битвах Визвольної війни. Особливо відзначився у битві під Берестечком. Змінив Б. Хмельницького і в якості наказного гетьмана організував оборону козацького табору, вивів українську армію з оточення. Непохитно стояв на позиціях української державності, був противником як пропольської, так і промосковської орієнтації українських гетьманів.

Вишневецький Ярема (1612–1651) – один з найбільших магнатів, князь, з 1646 р. – руський воєвода. Походив з українського князівського роду, католик. Володів величезними маєтками в Лівобережній Україні, Поліссі та Волині (резиденція – місто Лубни). Тримав надвірні наймані війська. Очолював магнатську опозицію, яка виступала за збереження своїх привілеїв і політичної влади в країні, проти посилення королівської влади в Речі Посполитій. В роки Визвольної війни розправлявся з надзвичайною

жорстокістю з українським населенням.

Нечай Данило (?–1651) – визначний військовий політичний діяч періоду Визвольної війни, один з найближчих соратників Б. Хмельницького. Виступав проти укладення Зборівської угоди, продовжував боротьбу проти польських загарбників.

Хмельницький Богдан Михайлович (1595–1657) – визначний український політичний і державний діяч, полководець, гетьман України. Очолив національно-визвольну війну українського народу.

Хронологія основних подій

1648, січень – обрання Богдана Хмельницького гетьманом України – початок Визвольної війни, визволення повстанцями Запорозької Січі.

1648, 6 травня – перша перемога українського козацького війська під Жовтими Водами.

1648, 16 травня – перемога українського війська над поляками під Корсунем.

1648, 8 червня – перший лист Б. Хмельницького до московського царя про об'єднання України з Московською державою у боротьбі з Річчю Посполитою.

1648, 11–13 вересня – розгром польсько-шляхетського війська під Пилявцями.

1649, 5–6 серпня – битва під Зборовом. Перша зрада татар.

1649, 8 серпня – підписана Зборівська угода Б. Хмельницького з поляками.

1650, серпень – вересень – Молдавський похід Б. Хмельницького.

1651, 18–20 червня – поразка українських військ під Берестечком.

1651, 18 вересня – укладення Белоцерківської угоди між Україною та Польщею.

1652, 22–23 травня – розгром польсько-шляхетського війська під Батогом.

1652–1655 рр. – освоєння українськими козаками земель Слобідської України. Заснування міст (Суми, Харків, Охтирка, Острогожськ).

1653, 1 жовтня – рішення Земського собору про прийняття України до складу Московської держави і про оголошення війни шляхетській Польщі.

1653, вересень– грудень – бої під Жванцем.

1654, 8 січня – Переяславська Рада. Ухвала рішення про об'єднання України з Росією.

1654, березень – затвердження договірних статей між українським і російським урядами про об'єднання України з Росією.

1655 – угода Б. Хмельницького зі шведським королем, Туреччиною та Трансильванією про спільну боротьбу з Річчю Посполитою.

1656, вересень – Віленське перемир'я про припинення воєнних дій між Росією і Польщею і спільну боротьбу проти Швеції – союзника України в боротьбі з Річчю Посполитою.

1657, березень – ухвала старшинською радою рішення Б. Хмельницького про призначення його наступником 16-річного сина Юрія.

Термінологічний словник

«Рейкова війна» – форма боротьби партизанів проти фашистів у 1943–1944 рр.

Автономія – частина держави, яка має самоуправління; право населення певної територіальної одиниці (республіки, області, округу) на самостійне здійснення державної влади.

Агресія – будь-яке незаконне застосування збройних сил однієї держави проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави або народу.

Антигітлерівська коаліція – союз держав і народів, що боролися в роки Другої світової війни проти агресивного блоку Німеччини, Італії, Японії та їхніх сателітів. Ядро коаліції – СРСР, США, Великобританія.

Геноцид – масове знищення народів України, особливо єврейського народу.

Гетто – частина міста, що виділялась у середні віки в країнах Західної і Центральної Європи для ізольованого проживання євреїв. У роки Другої світової війни гетто були створені нацистами в деяких містах Східної Європи (у тому числі і в Україні) і перетворені в табори знищення євреїв. Термін «гетто» інколи використовується для визначення району міста, де живуть дискриміновані національні меншини.

Депортація – примусове виселення (в судовому або адміністративному порядку) особи чи народу з місця постійного проживання і поселення його на новому місці з обмеженою свободою пересування.

Індустріалізація – процес розвитку та впровадження великої машинної техніки у народне господарство. У СРСР – курс уряду на створення в державі міцного промислового комплексу, переважно важкої та оборонної промисловості.

Колективізація – політика радянського уряду, що була спрямована на ліквідацію приватних і створення колективних селянських господарств (колгоспів і радгоспів).

Культ особи – єдиновладдя тоталітарного типу, сліпе поклоніння вождю, постать якого ототожнюється з «божеством», віра в його абсолютну правоту й безгрішність.

Мюнхенська Угода 1938 р. – договір, підписаний у Мюнхені 29–30 вересня 1938 року прем'єр-міністром Великої Британії Н. Чемберленом, прем'єр-міністром Франції Е. Деладье, фашистськими диктаторами Гітлером та Муссоліні (Італія). Угода передбачала відторгнення від Чехословаччини і передачу Німеччині Судетської області, а також задоволення територіальних вимог до Чехословаччини з боку Угорщини та Польщі.

Нацизм – одна з назв німецького фашизму.

Націоналізм – ідеологія та політика, яка полягає у твердженні про

національну унікальність і національну переважність; у деяких сучасних європейських країнах (наприклад, у Франції) поняття «націоналізм» вважається ідентичним поняттю «патріотизм».

Остарбайтери – українці, вивезені на примусові роботи до Німеччини.

Партизанський рух – вид збройної, часто диверсійної боротьби мас за свободу і незалежність своєї батьківщини (або за соціальні перетворення), яка відбувалася на території, зайнятій ворогом.

План «Барбаросса» – німецький план блискавичної війни проти СРСР з метою знищення Червоної Армії протягом 2–2,5 місяців.

План «Ост» – німецький план виселення з України мільйонів людей і заселення її німецькими колоністами та їх союзниками.

Радянізація – здійснення перетворень на західно-українських землях відповідно до радянського зразка.

Репарації – у міжнародному праві різновид матеріальної міжнародно-правової відповідальності, який полягає у відшкодуванні державою агресором нанесених нею збитків іншій державі у грошовій або іншій формі.

Репатріація – повернення на батьківщину військовополонених і цивільних осіб, які опинилися за її межами в результаті війни (або емігрантів).

Репресії – каральні заходи проти населення, безпідставні переслідування громадян аж до фізичного знищення.

Суверенітет – повна незалежність держави від інших держав у його внутрішніх справах і зовнішніх відносинах.

Тоталітаризм – політичний режим, для якого характерні підпорядкування всього суспільства єдиній ідеології, однопартійна система й зосередження влади в руках однієї партії, яка здійснює контроль над усіма сферами життя держави й суспільства, єдиновладдя і культ особи вождя, репресивний характер управління державою, всеосяжний централізм.

Українська повстанська армія (УПА) – збройно-політична формація, що діяла в Україні в 1942–1952 роках і вела боротьбу проти тоталітарних режимів – фашистського та комуністичного.

Фашизм – відверто терористична диктатура, що ґрунтувалась на принципах шовінізму-расизму.

Централізація – зосередження керівництва (управління) в єдиному центрі; зосередження більшої частини державних функцій у віданні.

Біографічні довідки

Бандера Степан Андрійович (1909–1959) – політичний і воєнний діяч Західної України, член і головний провідник Української Військової Організації (УВО) та Організації українських націоналістів (ОУН). Активний прибічник ідей українського націоналізму та незалежності України.

Бандера Степан Андрійович (1909–1959) – український політичний діяч, один із лідерів українського національного руху 30–50-х років. З 1929 року – член Організації українських націоналістів. З 1941 року – Голова

Револуційного Проводу ОУН. Керував боротьбою українського національного підпілля проти Радянської влади. Відстоював ідею відновлення української державності. Загинув у Мюнхені від руки агента радянських спецслужб.

Берія Лаврентій Павлович (1899–1953) – радянський партійний та державний діяч, одна з найвпливовіших фігур сталінського оточення. З грудня 1938 р. по липень 1953 р. очолював Народний Комісаріат внутрішніх справ (НКВС) – головний репресивний апарат Радянського Союзу. Як нарком внутрішніх справ безпосередньо керував масовими репресіями, здобувши славу «великого майстра фальсифікацій». За скоєні під час сталінського правління злочини був заарештований 26 червня 1953 р. за наказом М. С. Хрущова. Розстріляний 25 грудня 1953 р.

Бурмистенко Михайло Олексійович (1902–1941) – політичний та державний діяч. З січня 1938 року – другий секретар ЦК КП(б)У. Із серпня 1941 – член Військової ради Південно-Західного фронту. Загинув у бою 3 вересня на Полтавщині.

Ватутін Микола Федорович (1901–1944) – радянський воєначальник, генерал армії. Герой Радянського Союзу (посмертно). У роки Великої Вітчизняної війни – начальник штабу Північно-Західного фронту, заступник начальника Генштабу, з 1942 року командував військами Воронежського, Південно-Західного та 1-го Українського фронтів. Брав участь у звільненні Лівобережної та Правобережної України. Помер від важкого поранення, якого зазнав у сутиці з українськими націоналістами. Похований у Києві.

Волошин Августин (1874–1945) – політичний і культурний діяч Закарпатської України. З 26 жовтня 1938 р. – прем'єр-міністр автономного уряду Підкарпатської Русі. 15 березня 1939 р. обраний президентом Карпатської України. У травні 1945 р. заарештований радянськими спецслужбами. Помер у Бутирській тюрмі в Москві.

Єжов Микола Іванович (1895–1940) – генеральний комісар державної безпеки, народний комісар внутрішніх справ СРСР 1936–1938 рр. Ім'я М. Єжова пов'язане з явищем так званої «єжовщини» – періодом в історії Радянського Союзу, коли репресії набули різкого посилення й досягли максимуму своєї інтенсивності. Репресований як «ворог народу» і розстріляний 4 лютого 1940 р.

Жуков Георгій Костянтинович (1896–1974) – Маршал Радянського Союзу, чотири рази Герой Радянського Союзу. У січні-липні 1941 – начальник Генштабу, заступник наркома оборони СРСР. З червня 1941 року – член Ставки, з серпня 1942 – заступник Верховного Головнокомандуючого. За дорученням Ставки Верховного Головнокомандування координував дії фронтів під час Сталінградської битви. У 1944–1945 роках – командував військами 1-го Українського та 1-го Білоруського фронтів. Від імені Верховного Головнокомандування 8 травня 1945 року прийняв капітуляцію нацистської Німеччини.

Каганович Лазар Мойсейович (1893–1991) – радянський партійний та

державний діяч. У 1925–1928 рр. – перший секретар ЦК КП(б) України. Проводив активну діяльність по згортанню політики українізації та переслідуванню її прибічників. З його ім'ям також пов'язано проведення колективізації сільського господарства та початок знищення заможного селянства в Україні. 1957 р., в період хрущовської «відлиги», був позбавлений всіх посад і в грудні 1961 р. виключений з Комуністичної партії.

Кирпонос Михайло Петрович (1892–1941) – радянський воєначальник, генерал-полковник. Герой Радянського Союзу. На початку Великої Вітчизняної війни командував військами Південно-Західного фронту. Загинув у бою.

Кіров Сергій Миронович (1886–1934) – радянський партійний та державний діяч, секретар ЦК і Ленінградського обласного комітету ВКП(б). 1 грудня 1934 р. вбитий за таємним наказом Й. Сталіна. Загибель С. Кірова було використано як привід до початку масових репресій в СРСР.

Ковпак Сидір Артемович (1887–1967) – державний та громадський діяч, двічі Герой Радянського Союзу, генерал-майор. У роки війни – один із перших організаторів партизанського руху в Україні. Командир Сумського партизанського з'єднання. У 1941–1945 роках здійснив п'ять рейдів по фашистських тилах, подолавши понад 10 тис. км. Автор книги «Від Путивля до Карпат».

Кожедуб Іван Микитович (1920–1991) – маршал авіації, тричі Герой Радянського Союзу. У роки війни воював у винищувальній авіації, командував ескадрилею, був заступником командира полку. Взяв участь у 120 повітряних боях, збив 62 німецькі літака.

Конєв Іван Степанович (1897–1973) – Маршал Радянського Союзу, двічі Герой Радянського. Під час війни командував армією, військами Західного, Калінінського, Північно-Західного, Степового, 2-го та 1-го Українського фронтів. Брав участь у звільненні України.

Коновалець Євген (1891–1938) – український військовий і політичний діяч. Полковник Армії УНР. 1929 р. ініціював створення Організації українських націоналістів (ОУН). З 1922 р. жив у еміграції. Вбитий у Роттердамі (Голландія) агентом НКВС.

Мельник Андрій (1890–1964) – діяч українського національно-визвольного руху, один з засновників ОУН, яку очолив після смерті Є. Коновальця. Після розколу організації став на чолі її поміркованого крила – ОУН (М). Автор ідеї заснування Українського світового конгресу і Всесвітнього союзу українців. Помер в еміграції.

Молотов (Скрябін) В'ячеслав Михайлович (1890–1986) – радянський партійний та державний діяч. Входив у найближче політичне оточення Й. Сталіна, один з найбільш активних організаторів масових репресій 1930-х – початку 50-х рр. З 1919 р. по 1921 р. знаходився на партійній роботі в Україні, був секретарем губернського партійного комітету на Донбасі, секретарем ЦК КП(б)У. У 1939–1949 рр. і 1953–1956 рр. – народний комісар, міністр іноземних справ СРСР.

Рибалко Павло Семенович (1894–1948) – радянський воєначальник, маршал бронетанкових військ, двічі Герой Радянського Союзу. 3 травня 1943 року – командуючий 3-ю гвардійською танковою армією. Війська під командуванням Рибалко брали участь у Курській битві, Київській наступальній операції, Житомирсько-Бердичевській, Львівсько-Сандомирській, Берлінській та Празькій операціях.

Руднєв Семен Васильович (1899–1943) – один із організаторів і керівників партизанського руху в Україні, генерал-майор, Герой Радянського Союзу. Командир партизанського загону в Сумській області, потім – комісар з'єднання С.А.Ковпака. Загинув у бою. За деякими даними, був убитий агентом НКВС за спробу вести переговори з УПА щодо спільної боротьби з фашистами.

Скрипник Микола Олексійович (1872–1933) – український радянський партійний та державний діяч; займав посади народного комісара внутрішніх справ УСРР і народного комісара юстиції УСРР. У 1927–1933 рр. – народний комісар освіти УСРР. Різко критикувався сталінським урядом за прихильність до «українського буржуазного націоналізму». 7 липня 1933 р. покінчив життя самогубством.

Сокольніков Григорій Якович (1888–1939) – видатний економіст, перший народний комісар фінансів Радянської держави, автор відомої грошової реформи 1922–1924 рр., завдяки якій удалося подолати важку фінансову розруху й створити в СРСР конвертуєму грошову одиницю. Незаконно репресований і 21 квітня 1939 р. вбитий у Верхньо-Уральському слідчому ізоляторі. Реабілітований посмертно.

Сталін (Джугашвілі) Йосип Віссаріонович (1879–1953) – радянський партійний та державний діяч, Генералісимус Радянського Союзу, диктатор. У 1917–1923 рр. – народний комісар зі справ національностей РСФСР. 1920 р під час громадянської війни очолював роботу з організації оборони півдня України від наступу барона Врангеля. З 1924 р. по 1953 р. – голова радянського уряду (Генеральний секретар ЦК партії, голова Ради Народних Комісарів СРСР).

Стаханов Олексій Григорович (1905–1977) – шахтар Донбасу, робітник-новатор, Герой Соціалістичної Праці, засновник так званого «стаханівського руху» – масового руху радянських робітників і колгоспників, спрямованого на підвищення продуктивності праці. За офіційною версією, в ніч з 30 на 31 серпня 1935 р. на шахті „Центральна-Ірміно” застосував нові методи вуглевидобутку і поставив трудовий рекорд, вирубавши за зміну (5 годин 45 хвилин) 102 тонни вугілля (при нормі 7 тонн).

Стецько Ярослав (1912–1986) – український політичний і державний діяч. З 1932 року – активний член ОУН, редактор ряду націоналістичних видань. З 1939 року – член Проводу українських націоналістів (ПУН). Під час внутрішньої кризи в ОУН підтримував політичну лінію С. Бандери. У 1941 році брав участь у формуванні похідних груп ОУН з метою організації українського самоврядування на окупованих фашистами українських землях.

30 червня 1941 року за дорученням ОУН проголосив у Львові Акт відновлення самостійності України і очолив український уряд – Українське Державне Правління. За відмову анулювати згаданий акт був заарештований німцями і кинутий до фашистського табору. У 1945 році був обраний членом Бюро Проводу ОУН. У 1946–1986 роках очолював Антибільшовицький блок народів. У 1967 році став організатором і співкерівником Світової антикомуністичної ліги. У 1968–1986 роках – Голова Проводу ОУН(Р). Помер у Мюнхені.

Строкач Тимофій Амвросійович. (1903–1963) – начальник Українського штабу партизанського руху (1942–1945), генерал-лейтенант. Після війни – заступник наркома НКВС УРСР (1945–1946), міністр внутрішніх справ УРСР (1946–1956).

Хвильовий (Фітільов) Микола (1893–1933) – видатний український письменник і публіцист. У 1925 р. організував та очолив літературну організацію ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури). Прибічник ідеї посилення орієнтації української літератури переважно на європейську, а не лише на російсько-радянську культуру. 13 травня 1933 р. під тиском звинувачень в антирадянській, націоналістичній діяльності покінчив життя самогубством.

Шумський Олександр Якович (1890–1946) – український радянський партійний і державний діяч. Протягом 1924–1927 рр. – народний комісар освіти УСРР. Незаконно репресований. Загинув у виправно-трудовому таборі.

Хронологія основних подій

8–16 березня 1921 р. – X з'їзд РКП (б) і початок переходу до нової економічної політики (неп).

Осінь 1921–1923 рр. – голод на Півдні України.

Квітень 1922 р. – призначення Й. В. Сталіна на посаду Генерального секретаря ЦК ВКП(б).

30 грудня 1922 р. – прийняття Декларації про утворення СРСР.

17–21 квітня 1923 рр. – XII з'їзд РКП (б) й проголошення політики коренізації в радянських республіках (в УСРР – українізації).

21 січня 1924 р. – смерть В. І. Леніна.

31 січня 1924 р. – прийняття першої радянської Конституції на II з'їзді Рад СРСР.

Березень 1924 р. – повернення М. С. Грушевського з еміграції.

18-31 грудня 1925 р. – XIV з'їзд РКП(б). Проголошення курсу на індустріалізацію. Перейменування РКП(б) у ВКП(б).

1927-1929 рр. – хлібозаготівельні кризи в СРСР.

18 травня - 5 червня 1928 р. – перший політично-судовий процес «Шахтинська справа» у Москві.

1928/29 – 1932/33 рр. – перший п'ятирічний план розвитку народного господарства.

1929 р. – остаточне згорання непу і перехід до форсованої індустріалізації та колективізації.

10–17 листопада – проголошення курсу на суцільну колективізацію;

1929 р. початок масового «розкуркулювання».

28 січня – 3 лютого – перший Конгрес українських націоналістів у Відні

1929 р. та створення Організації українських націоналістів (ОУН).

1930 р. – судовий процес над «Промисловою партією» («Промпартією») в СРСР.

1932-1933 рр. – голодомор в Україні.

13 травня 1933 р. – самогубство видатного українського письменника М. Хвильового.

7 липня 1933 р. – самогубство народного комісара освіти УСРР М. Скрипника.

1933-1937 рр. – друга п'ятирічка.

18-23 січня 1934 р. – перенесення столиці радянської України з Харкова до Києва.

18 серпня 1934 р. – прийняття СРСР до Ліги Націй.

24 листопада 1934 р. – смерть М. С. Грушевського у Кисловодську.

1 грудня 1934 р. – вбивство С. М. Кірова.

5 грудня 1936 р. – прийняття «сталінської» Конституції.

25-30 січня 1937 р. – прийняття нової Конституції УРСР.

1937-1938 рр. – період найбільшого розмаху сталінських репресії в СРСР.

23 серпня 1939 р. – підписання радянсько-німецького пакту про ненапад (пакту Молотова – Ріббентропа) і таємного протоколу про розподіл сфер впливу між СРСР і фашистською Німеччиною.

1 вересня 1939 р. – напад німецьких військ на Польщу й початок Другої світової війни.

17 вересня 1939 р. – початок походу Червоної Армії в Західну Україну.

28 вересня 1939 р. – підписання німецько-радянсько договору про дружбу та кордон.

1939, 23 серпня – підписання пакту про ненапад між СРСР та Німеччиною (пакт Ріббентропа – Молотова).

1939, 1 вересня – напад гітлерівської Німеччини на Польщу. Початок Другої світової війни.

1939, 17 вересня – вступ Червоної Армії в Західну Україну, початок її радянізації.

1939, 28 вересня – підписання між СРСР та Німеччиною договору про дружбу і недоторканність кордонів.

1939, 26-27 жовтня – прийняття Народними зборами Західної України декларації про входження до складу СРСР.

1939, 2 листопада – прийняття закону СРСР про включення Західної України до складу СРСР і возз'єднання її з УРСР.

1940, 25–30 червня – зайняття Червоною Армією Бессарабії та Північної

Буковини.

1941, 22 червня – напад фашистської Німеччини на СРСР, початок Великої Вітчизняної війни.

1941, 30 червня – проголошення Української держави у Львові.

1941, 7 липня – 26 вересня – Київська оборонна операція військ Південно-Західного фронту.

1941, 5 серпня – героїчна оборона Одеси.

16 жовтня 1941, 28–30 вересня – початок розстрілів радянських громадян фашистськими окупантами у Бабиному яру.

1941, 30 жовтня – початок героїчної оборони Севастополя.

1942, 30 червня – створення Українського штабу партизанського руху.

1942, жовтень – початок утворення Української повстанської армії.

1942, 16 грудня – визволення с. Півнівки Луганської області – першого населеного пункту України.

1943, літо-осінь – рейди партизанських з'єднань під командуванням О. Федорова і С. Ковпака по тилах ворога.

1943, 23 серпня – закінчення Курської битви, визволення Харкова військами Степового фронту.

1943, 6 листопада – визволення Києва військами 1-го Українського фронту.

1944, 18–22 липня – бій під Бродами. Розгром військами Червоної армії дивізії СС Галичина.

1944, 28 жовтня – зайняття військами Червоної Армії Закарпаття, завершення визволення України.

1944, 26 листопада – рішення I з'їзду народних депутатів Закарпатської

України про возз'єднання з УРСР.

1945, 26 квітня – входження УРСР до ООН на правах члена-засновника.

1945, 8 травня – капітуляція фашистської Німеччини.

1945, 29 червня – підписання угоди між СРСР та Чехословаччиною про входження Закарпатської України до складу УРСР.

Л е к ц і я 8.

Україна в 50-ті – 90-ті рр. ХХ – поч. ХХІ ст.

Післявоєнна відбудова. Голод 1946 – 1947 рр. та його наслідки. Повоєнні репресії. Західна Україна після війни. Соціально-економічний розвиток. Боротьба УПА проти радянської тоталітарної системи. Операція “Вісла”. Стан у галузі культури. Освіта, наука, література і мистецтво. “Відлига”. Загальні риси. Початок лібералізації. Нова література. Реформи в економіці. Зародження дисидентського руху. Соціально-економічний та політичний розвиток. Неосталінізм. Промисловість, сільське господарство та соціальне

життя. Розвиток культури. Освіта, наука, література і мистецтво. Посилення дисидентського руху. На шляху до незалежності. “Перебудова”: причини та початок. Чорнобиль. Соціально-економічні та суспільні зрушення. Стан економіки. Суспільне життя. Початок національного відродження. Народний Рух. Створення політичних партій.

Keywords: industry, neo-stalinism, restructuring, shifts, revival.

Се м і н а р :

Україна в 50-ті – 90-ті рр. ХХ – поч. ХХІ ст.

Питання для опитування

1. Охарактеризуйте політичний процес утворення СРСР.
2. Політика воєнного комунізму – це вимушена політика в роки громадянської війни чи цілеспрямована спроба комуністичного експерименту? Відповідь обґрунтуйте.
3. Порівняйте мету і суть політики “воєнного комунізму” та НЕПу.
4. Чим відрізнялися і що було спільне у методах і завданнях політики “воєнного комунізму” та “індустріалізації”.
5. Якими були основні наслідки колективізації в Україні?

Питання для самостійного вивчення

1. Утворення політичних партій і рухів в Україні.
2. Дострокові вибори Президента та Верховної Ради у 1994р.
3. Політика незалежної України стосовно національних меншин.
4. Релігійне життя в сучасній Україні.

Питання для дискусії

1. Порівняйте аграрну політику більшовиків за “воєнного комунізму”, непу, колективізації за схемою: методи, зміст, результати.
2. Які основні здобутки української культури та її трагічні сторінки у 20 – 30-ті роки ХХ ст.?
3. Якими були визначальні риси тоталітарного режиму? Доведіть їх притаманність політичному режиму, що існував в УРСР в 1930-х роках?
4. Якими були причини невдач радянських військ на першому етапі Великої Вітчизняної війни?

Завдання для модульної контрольної роботи (Змістовий модуль 3):

1. Які негативні аспекти економічного розвитку СРСР та УРСР, зокрема, в II пол. 1980-х років?
2. Проаналізуйте взаємозв'язок наростання економічної кризи наприкінці 1980 – на початку 1990-х років і виникнення передумов розпаду СРСР.
3. Назвіть причини невдач ринкових реформ в Україні на сучасному етапі.
4. Що призвело до наростання кризи в сільськогосподарському виробництві?
5. Які, на вашу думку, існують способи розв'язання економічних і аграрних проблем за сучасних умов. Відповідь обґрунтуйте.

6. Назвіть відомі вам партії, що виникли в Україні у 90-х роках і проаналізуйте їхню роль в активізації суспільно-політичного життя.
7. Порівняйте законотворчу діяльність Верховної Ради України 1994 і 1998, 2002 р.
8. Назвіть основні напрямки зовнішньої політики незалежної України.

Термінологічний словник

«Відлига» – вперше застосований радянським письменником І. Еренбургом термін щодо часу керівництва М. Хрущова (період десталізації і потепління політичного й суспільного життя в СРСР та Україні).

«Холодна війна» – термін, що визначав відносини між США, СРСР та їх союзниками від закінчення Другої світової війни до кінця 1990-х років.

Волюнтаризм – діяльність, що не зважає на об'єктивні закони історичного процесу, ґрунтується на свавільному рішенні осіб, що її здійснюють.

Геополітика – політична концепція, згідно з якою політика держави (насамперед зовнішня) зумовлюється географічними факторами (положенням країни, її природними ресурсами, кліматом тощо). У минулому використовувалась для виправдання зовнішньої експансії. У сучасній літературі термін «геополітика» вживається для визначення певного впливу географічних факторів на зовнішню політику держави.

Гласність – необхідний елемент демократизації, який передбачає відкритість, доступність інформації для громадського ознайомлення й обговорення; контроль за діяльністю організацій та окремих осіб.

Депортація – примусове виселення в судовому або адміністративному порядку особи (в роки сталінізму цілих народів) з місця постійного проживання і поселення його в новому місці з обмеженою свободою пересування.

Десталінізація – процес ліквідації наслідків сталінізму, започаткований після смерті Й. Сталіна.

Дисиденти – назва учасників руху проти тоталітарного режиму в соціалістичних країнах в кінці 1950-х – середині 1980-х років. У різних формах виступали за дотримання прав і свобод людини і громадянина (правозахисники), протестували проти введення радянських військ у Чехословаччину (1968) та Афганістан (1979). В Україні в 1960-х роках дисиденти акцентували увагу переважно на порятунку нації, її духовної культури та мови. У 1970-х роках дисиденти України створили Українську гельсінську групу (Українська гельсінська спілка).

Діаспора - постійне перебування (добровільне чи примусове) частини народу на території іншої держави, за межами країни проживання даного народу.

Інавгурація – урочиста церемонія вступу на посаду глави держави. Процедура інавгурації передбачає публічне виголошення новим главою держави клятви та програмної промови.

Інфляція – знецінення грошей та відповідно зростання загального рівня цін. Гіперінфляція – інфляція з надзвичайно великими темпами зростання цін.

Консенсус - прийняття рішень або домовленостей на міжнародних конференціях чи нарадах на основі спільної згоди учасників без проведення формального голосування за відсутності формально оголошених заперечень.

Консенсус (згода, одностайність) – прийняття рішень або домовленостей на міжнародних конференціях чи нарадах на основі спільної згоди учасників без проведення формального голосування за відсутності формально оголошених заперечень.

Конституція – основний закон держави, що визначає найважливіші засади функціонування держави; нормативно-правовий акт, що має найвищу юридичну силу.

Конформізм – пристосування, пасивне сприйняття існуючого порядку, панівної ідеології, відсутність власної позиції, безпринципність і безумовне визнання авторитетів.

Парламентаризм - система влади, при якій чітко розподілені й визначені функції законодавчих і виконавчих органів за умови верховенства парламенту. В умовах ускладнення структури суспільних зв'язків відбувається процес посилення повноважень виконавчої влади (президента, уряду).

Парламентаризм – система влади, при якій чітко розподілені й визначені функції законодавчих і виконавчих органів за умови верховенства парламенту. В умовах ускладнення структури суспільних зв'язків відбувається процес посилення повноважень виконавчої влади (президента, уряду).

Парламентська фракція - група депутатів парламенту - членів однієї або кількох близьких за поглядами політичних партій, яка проводить у парламенті власну лінію.

Парламентська фракція – група депутатів парламенту – членів однієї або кількох, близьких за поглядами політичних партій, яка проводить у парламенті власну лінію.

Перебудова – теоретично-політична програма реформування командно-адміністративної, бюрократичної соціальної системи СРСР. Метою перебудови був перехід до демократичного соціалізму й ринкової економіки.

Плюралізм – наявність різних позицій, думок, які відображають різноманітні інтереси соціальних груп і політичних рухів суспільства.

Плюралізм – наявність різних позицій, думок, які відображають різноманітні інтереси соціальних груп і політичних рухів суспільства.

Популізм – прагнення політиків отримати визнання громадської діяльності шляхом проголошення зрозумілих й очікуваних населенням аргументів і вимог, уникаючи при цьому непопулярних, жорстких, але необхідних для вирішення суспільних проблем заходів.

Популізм – прагнення політиків отримати визнання своєї громадської

діяльності шляхом проголошення зрозумілих й очікуваних населенням аргументів і вимог, уникаючи при цьому непопулярних, жорстких, але необхідних для вирішення суспільних проблем заходів.

Правова держава – тип держави, в основі якої лежать верховенство закону, поділ влади (законодавча, виконавча, судова), правовий захист особи, юридична рівність громадянина й держави.

Правова держава - тип держави, в основі якої лежить верховенство закону, поділ влади (законодавча, виконавча, судова), правовий захист особи, юридична рівність громадянина і держави.

Приватизація – процес перетворення будь-якої форми власності на приватну; передача частини державної власності в будь-яку іншу недержавну власність, перетворення державних підприємств та організацій на акціонерні, кооперативні, приватні тощо.

Приватизація – процес перетворення будь-якої форми власності на приватну, передача частини державної власності в будь-яку іншу недержавну власність, перетворення державних підприємств та організацій на акціонерні, корпоративні, приватні тощо.

Референдум – всенародне голосування, яке проводиться у зв'язку з прийняттям нової конституції, інших важливих законів, або внесення змін до них.

Референдум – спосіб прийняття законів та інших рішень із найважливіших питань суспільного життя прямим волевиявленням громадян через усенародне голосування.

Ринкова економіка – форма організації економіки, за якої продукт, що виробляється, стає товаром, тобто виробляється з метою продажу на ринку.

Соціально орієнтовані ринкові реформи - реформи, мета яких полягає, насамперед, у створенні ринкової економіки, захисті тих верств населення, становище яких погіршилось унаслідок реформ, а також пенсіонерів, інвалідів, дітей, багатодітних сімей, малозабезпечених громадян.

Соціально орієнтовані ринкові реформи — реформи, мета яких полягає, насамперед, у створенні ринкової економіки, захисті тих верств населення, становище яких погіршилось унаслідок реформ, а також пенсіонерів, інвалідів, багатодітних сімей, малозабезпечених громадян.

Стагнація – депресія в економіці, застій у виробництві, торгівлі тощо. Характерною ознакою стагнації є незначні темпи зростання виробництва (або їх повна відсутність), несприйняття економікою нововведень, науково-технічної революції тощо.

Стагнація – депресія в економіці, застій у виробництві, торгівлі тощо. Характерною ознакою стагнації є незначні темпи зростання виробництва (або їх повна відсутність), несприйняття економікою нововведень, науково-технічної революції тощо.

Тіньова економіка – кримінальна економіка, грошовий обіг у якій відбувається за межами державної фінансової системи.

Тіньова економіка – кримінальна економіка, грошовий обіг у якій

відбувається за межами державної фінансової системи.

Толерантність - терпиме ставлення до інших, чужих думок, вірувань, політичних уподобань та позицій.

Унітарна держава - форма державного устрою, яка ґрунтується на зверхності верховної влади єдиної держави над адміністративно-територіальними одиницями, на які вона поділена.

Шістдесятники – умовна назва групи молодих літераторів, митців і вчених України (і СРСР), які в період десталінізації (початок 1960-х років) та хрущовської відлиги сприяли демократизації суспільно-політичного життя в республіці. Своїми творами й активною громадською діяльністю намагались підняти національну свідомість, відродити українську мову та культуру.

Біографічні довідки

Брежнєв Леонід Ілліч (1906–1982) – радянський партійний і державний діяч. Значна частка життя пов'язана з Україною. У 1935 році закінчив Дніпродзержинський металургійний інститут. З 1938 року працював в апараті Дніпропетровського обкому КПУ: спочатку завідувачем відділом, а потім секретарем обкому. У роки війни перебував на політичній роботі в діючій армії. Після закінчення війни був направлений на роботу в Україну, де займав посади: у 1946 році – першого секретаря Запорізького, а в 1947 році – Дніпропетровського обкомів КПУ. З 1950 року працював першим секретарем ЦК КП Молдавії. У 1952 році був переведений до Москви, де працював секретарем ЦК КПРС. Після зняття з посад М. С. Хрущова, у 1964 році був обраний Першим, а згодом – Генеральним секретарем ЦК КПРС.

Горбачов Михайло Сергійович (1931) – відомий політичний діяч, перший і останній президент СРСР. У 1955 р. закінчив юридичний факультет МГУ ім. М. Ломоносова, у 1967 р. – економічний факультет Ставропольського сільськогосподарського інституту. З 1955 р. працював на комсомольській роботі, з 1962 р. – на партійній. З 1971 р. – член ЦК КПРС, з 1980 р. – член Політбюро ЦК КПРС, з 1985 р. – Генеральний секретар ЦК КПРС. У 1990 р. обраний президентом СРСР. Після укладання Біловезької угоди 25 грудня 1991 р. склав з себе повноваження голови держави. З 1992 р. – президент Міжнародного Фонду соціально-економічних і політичних досліджень (Горбачов Фонд). У 1990 р. нагороджений Нобелівською премією миру.

Довженко Олександр Петрович (1894–1956) – основоположник українського кіномистецтва, художник, письменник, кіносценарист, Заслужений діяч мистецтв УРСР, Народний артист РСФСР. Народився на Чернігівщині в с. Сосниця. У 1914 році закінчив Глухівський учительський інститут. У 1920-х роках працював художником-ілюстратором у газеті «Вісті ВУЦВК» у Харкові, режисером і сценаристом на Одеській кіностудії, а в 30-х – першій пол. 40-х років на Київській кінофабриці. З 1946 року і до кінця життя працював на Мосфільмі. О. П. Довженко увійшов в історію

українського, радянського і світового кіно як творець художніх фільмів «Арсенал» (1929 р.), «Земля» (1930). «Щорс» (1939), «Поема про море» (1956), кіноповість «Зачарована Десна» (1954).

Коротченко Дем'ян Сергійович (1894–1969) – український радянський партійний та державний діяч. Народився на Сумщині. Після вступу до партії більшовиків у листопаді 1918 року перебував на відповідальних партійних посадах у Червоній Армії, Московському, Смоленському та Дніпропетровському обкомах ВКП(б). У 1938–1939 роках працював головою Раднаркому УРСР, у 1939–1947 роках – секретарем ЦК КП(б)У. У роки війни Д. С. Коротченко був одним з організаторів партизанського руху в Україні. Після закінчення війни в 1947–1954 роках обіймав посаду Голови Ради Міністрів УРСР, з 1954 року – Голови Президії Верховної Ради УРСР та заступника Голови Президії Верховної Ради СРСР.

Кравчук Леонід Макарович (1934) - відомий політичний діяч, перший Президент незалежної України. У 1958 році закінчив економічний факультет Київського університету. З 1970 року працював в апараті ЦК КП України. З 1980 року - завідував відділом пропаганди та агітації, а з жовтня 1989 року був секретарем ЦК КП України з ідеології. У липні 1990 року його обрали головою Верховної Ради України. У грудні 1991 року був обраний Президентом України (обіймав цю посаду до 1994 р.). Народний депутат України у 1994–2006 рр.

Кравчук Леонід Макарович (1934) – відомий політичний діяч, перший Президент незалежної України. У 1958 р. закінчив економічний факультет Київського університету. З 1970 р. працював у апараті ЦК КП України. З 1980 р. – завідував відділом пропаганди та агітації, а з жовтня 1989 р. – секретар ЦК КП України з ідеології. У липні 1990 р. його обрали головою Верховної Ради України. У грудні 1991 р. був обраний Президентом України. З 1994 р. – депутат Верховної Ради України.

Кучма Леонід Данилович (1938) - відомий український державний та політичний діяч. Президент України в 1994-2004 роках. У 1960 році закінчив Дніпропетровський університет, за спеціальністю інженер-механік. Тривалий час працював технічним керівником космодрому «Байконур», генеральним директором ракетобудівного концерну «Південний машинобудівний завод». З жовтня 1992 до вересня 1993 року - Прем'єр-міністр України.

Підгорний Микола Вікторович (1903–1983) – український радянський державний та партійний діяч. Народився на Полтавщині (м. Карлівка) в родині робітників. Після закінчення в 1931 році Київського технологічного інституту харчової промисловості працював на підприємствах цукрової галузі України. З 1939 року (з перервою) був заступником міністра харчової промисловості УРСР. З 1946 року виконував обов'язки постійного представника Ради Міністрів УРСР при Уряді СРСР. У 1950–1953 роках – перший секретар Харківського обкому КПУ, з 1953 року – другий секретар, а в 1957–1961 роках – перший секретар ЦК КПУ. З червня 1963 року – секретар ЦК КПУ. З грудня 1965 року очолював Президію Верховної Ради

СРСР. У 1977 році позбавлений усіх посад, відправлений на пенсію. Помер і похований у Москві.

Порошенко Петро Олексійович (1965) — український політик, державний діяч, п'ятий Президент України (з 7 червня 2014-го). Займав посаду Міністра закордонних справ з 9 жовтня 2009 -11 березня 2010. Секретар РНБО з 8 лютого 2005 — 8 вересня 2005.

Чорновіл В'ячеслав Максимович (1937–1999) – відомий український правозахисник, дисидент, політичний та культурний діяч. Закінчив факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Шевченка. Працював журналістом у Львові, Києві, займався літературознавством. Був одним із засновників українського опозиційного руху шістдесятників. Через політичні переконання зі студентських років переслідувався радянським режимом, що стало причиною перепон у науковій, професійній кар'єрі та чисельних арештів. У 1967 р. засуджений за видання книги «Лихо з розуму». Усього з політичних мотивів був тричі засуджений, перебував у мордовських таборах та на засланні. Випускав підпільний журнал «Український вісник». Ініціатор створення Української Гельсінської спілки. З 1992 р. – голова Народного Руху України. 1990 р. обраний депутатом Верховної Ради України. Лауреат державних і міжнародних премій у галузі журналістики. 25 березня 1999 р. загинув за нез'ясованих до кінця обставин. 2000 р. В. Чорноволу посмертно присвоєно звання Героя України.

Шелест Петро Юхимович (1908–1996) – український радянський політичний та державний діяч. Народився на Харківщині (с. Андріївка Балаклійського району). Член КП(б)У з 1928 року. Навчався в Ізюмській радянсько-партійній школі, Харківському комуністичному університеті ім. Артема, Харківському інженерно-економічному інституті. З 1940 року – на партійній роботі: секретар Харківського міського КП(б)У з питань оборонної промисловості. Під час війни працював у партійних органах Челябінська, Саратова. У 1948–1954 роках – директор заводів у Ленінграді та Києві. З лютого 1957 року – перший секретар Київського обкому партії, з серпня 1962 року – секретар ЦК КПУ, з липня 1963 року – перший секретар ЦК КП України. З 1966 року – член Політбюро ЦК КПРС, член Президії Верховної Ради УРСР. У травні 1972 року звільнений з посади першого секретаря ЦК КПУ у зв'язку з переведенням на іншу роботу – заступника Голови Ради Міністрів СРСР.

Щербицький Володимир Васильович (1918–1990) – український радянський партійний та державний діяч. Народився на Дніпропетровщині у родині робітника. Напередодні війни закінчив механічний факультет Дніпропетровського хіміко-технологічного інституту. З 1946 року перебував на партійній роботі: від секретаря парткому заводу до першого секретаря Дніпропетровського обкому КПУ (1955–1957). З 1957 року – член президії та секретар ЦК КПУ. У 1961–1963 роках – Голова Ради Міністрів УРСР (з посади звільнений за наказом М. С. Хрущова). У 1963–1965 роках перший секретар Дніпропетровського обкому ЦК КПУ.

Ющенко Віктор Андрійович (1952) - український політичний та державний діяч, третій Президент України (2005–2010 рр.). У 1993–1999 рр. голова правління Національного банку України, з грудня 1999 по квітень 2001 року очолював уряд України, у 2002 р. – до січня 2005 р. – народний депутат України. В грудні 2004 року за результатами виборів у III турі був обраний Президентом України.

Янукович Віктор Федорович (1950) – політичний та державний діяч, четвертий президент України (з 2010 р.). У 1997–2002 рр. – голова Донецької обласної державної адміністрації, з листопада 2002 р. до січня 2005 р., а також з серпня 2006 р. до грудня 2007 р. очолював Кабінет Міністрів України.

Хронологія основних подій

1945, 26 червня – підписання Статуту Організації Об'єднаних Націй за участі Української РСР.

1945, 29 червня – підписання угоди між СРСР і Чехословаччиною про возз'єднання Закарпатської України з УРСР.

1946–1947 – голод в Україні.

1947, 4 березня – звільнення М. Хрущова і обрання Л. Кагановича Першим секретарем ЦК КП(б)У.

1947, квітень – операція «Вісла», депортація українського **серпень** населення із західних областей.

1947, січень – нове призначення М. Хрущова Першим секретарем ЦК КП(б)У.

1948, вересень – початок боротьби з генетикою як наукою.

1949, грудень – нове звільнення М. Хрущова з посади Першого секретаря ЦК КП(б)У й обрання на цю посаду Л. Мельникова.

1951, 7 листопада – у Києві почав діяти перший в Україні телевізійний центр.

1953, 5 березня – помер Й. Сталін.

1953, березень– липень – початок десталінізації, припинення злочинної діяльності Л. Берії.

1954, 19 лютого – видано указ Президії Верховної Ради СРСР про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР.

1954, березень – XVII з'їзд КПУ ухвалив рішення про набір юнаків та дівчат з України для освоєння цілинних та перелогових земель у Сибіру та Казахстані.

1954, 12 травня – вступ УРСР до ЮНЕСКО та Міжнародної організації праці.

1956, лютий – XX з'їзд КПРС. Доповідь М. Хрущова «Про культ особи та його наслідки».

1956, серпень – початок реабілітації розстріляних, засланих або незаслужено забутих діячів української науки та культури.

1959, 15 жовтня – вбивство у Мюнхені агентом КДБ С. Бендери.

1961, січень – суд у Львові над членами Української робітничо-селянської спілки, створеної Л. Лук'яненком.

1963, липень – Пленум ЦК КПУ, звільнення М. Підгорного й обрання П. Шелеста Першим секретарем ЦК КПУ.

1964, 14 жовтня – Пленум ЦК КПРС, звільнення М. Хрущова з посади Першого секретаря ЦК. Обрання на цю посаду Л. Брежнєва.

1972, травень – звільнення П. Шелеста з посади Першого секретаря ЦК КПУ, обрання на цю посаду В. Щербицького.

1974, літо – звернення політичних в'язнів Прибалтики, України та Кавказу до Верховної Ради СРСР з вимогою відновлення національних прав неросійських республік.

1975, осінь – відмова групи українських політичних в'язнів (В. Чорновіл, І. Світличний та ін.) від радянського громадянства.

1976, жовтень – утворення організації «Української групи сприяння виконанню Гельсінських угод» (Української гельсінської групи) на чолі з М. Руденком.

1978, 11 листопада – директива колегії Міністерства освіти УРСР про «Удосконалення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах республіки».

1985, 11 березня – обрання позачерговим Пленумом ЦК КПРС М. Горбачова Генеральним секретарем ЦК КПРС; початок «перебудови».

1985, 11 березня – обрання позачерговим Пленумом ЦК КПРС М. Горбачова Генеральним секретарем ЦК КПРС; початок «перебудови».

1986, 26 квітня – Чорнобильська катастрофа.

1987, 5 серпня – відкритий лист В. Чорновола Генеральному секретареві ЦК КПРС М. Горбачову.

1988, літо – відзначення 1000-ліття хрещення Русі-України.

1989, лютий – утворення в Києві Товариства української мови ім. Т. Шевченка.

1989, вересень – створення Народного руху України за перебудову.

1990, 21 січня – відбулася акція «живий ланцюг» на відзначення Акту злуки ЗУНР і УНР (1919 р.).

1990, 16 липня – прийняття Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України.

1990, 2 серпня – прийняття Верховною Радою УРСР закону «Про економічну самостійність Української РСР».

1991, 19–21 серпня – спроба державного заколоту в СРСР.

1991, 24 серпня – прийняття Акта проголошення незалежності України.

1991, 30 серпня – Указ Президії Верховної Ради «Про заборону діяльності компартії України».

1991, 8 жовтня – прийняття Закону «Про громадянство України».

1991, 11 жовтня – затвердження Верховною Радою концепції оборони та розбудови Збройних Сил України.

1991, 1 грудня – загальнонародний референдум на підтримку Акта

незалежності України. Обрання Л. Кравчука Президентом України.

1991, 8 грудня – утворення Співдружності незалежних держав (СНД).
Юридичне оформлення розпаду СРСР.

1992, 15 січня - Президія Верховної Ради України ухвалила Указ про Державний гімн України (затверджено музичну редакцію, автором якої є М. Вербицький).

1992, 28 січня - Верховна Рада України затвердила національний синьо-жовтий прапор Державним прапором України.

1993, 2 липня - схвалення Верховною Радою України «Основних напрямків зовнішньої політики України».

1994, липень - обрання Л. Кучми Президентом України.

1994, березень – перші вибори до Верховної Ради після здобуття незалежності.

1995 – Україна стає країною-членом Ради Європи.

1996, 28 червня - прийняття Конституції України.

1996, 2 вересня - впровадження національної валюти - гривні.

1997, травень – Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією.

1997, 9 липня - підписання Україною хартії щодо особливого партнерства з НАТО.

1998, 29 березня – вибори до Верховної ради України III скликання.

1999, листопад - президентські вибори. Перемога Л. Кучми.

2001, червень - візит Папи Римського Івана-Павла II в Україну.

2002, 31 березня – вибори до Верховної Ради IV скликання.

2004, жовтень-грудень- вибори Президента України. За результатами виборів став В. Ющенко.

2006, березень - вибори до Верховної Ради України V скликання.

2006, серпень - прем'єр-міністром обрано В. Януковича.

2007, вересень - позачергові вибори до Верховної Ради України.

2007, грудень – Прем'єр-міністром стала Ю. Тимошенко.

2008, 6 травня - Україна офіційно стала членом Всесвітньої торговельної Організації.

2010, лютий– - вибори Президента України, на цю посаду обрано В. Януковича.

Література

1. Акт проголошення незалежності України. Прийнятий Верховною Радою України 24 серпня 1991 року. Голос України. 1991. №165. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>
2. Декларація про державний суверенітет України. Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. Київ, 1990. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
3. Конституція України. Київ, 1996. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (зі змінами 03.09. 2019).
4. Бажан О. В. Діяльність Центрального державного архіву громадських об'єднань України з популяризації документів Національного архівного фонду стосовно Голодомору 1932-1933 років. Винищення голодом. Пам'ять нації: збірник наукових статей та доповідей учасників круглого столу до 85-х роковин Голодомору 1932-1933 років в Україні. Київська обласна державна адміністрація. Державний архів Київської області. Архівний простір. Праці Державного архіву Київської області. Випуск II. Київ : Логос. 2020. С. 36-44.
5. Бажан О. В. Круглий стіл “Крим – це Україна. Документальні свідчення в архівах України”. Архіви України. 2019. № 1. С. 203-209.
6. Березовська Т.В. Шарата Н.Г. Наукова достовірність чи наукове припущення в реконструкції життєдіяльності видатної особистості. Гілея. Науковий вісник. Вип. 139. №12. Київ, 2018.
7. Березовська Т. В. Школа землеробства М. Г. Ліванова. Причорноморська регіональна науково-практична конференція професорсько-викладацького складу. 2018. С.41-44.
8. Березовська Т. В. Газетна інформаційна війна європейської преси за підсумками Берлінського конгресу 1878 р. Причорноморська регіональна науково-практична конференція професорсько-викладацького складу. 2019. С.51-54.
9. Березовська Т. В. Формування громадянської позиції студентської молоді засобами музейних експозицій. IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Українознавчий вимір у сучасній науці : Гуманітарний аспект». Миколаїв : МНАУ, 2018. с. 23-26.
10. Березовська Т. В. Інформаційні війни як вагомий чинник європейської політики останньої третини XIX ст. III Міжнародна науково-практична конференція «Обліково-аналітичне і фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання: національні, глобалізаційні та євроінтеграційні аспекти» 23-25 листопада 2018 р. Миколаїв. С. 87-92.
11. Вербовий О. В., Власенко С. І. Національний склад Сумського партизанського з'єднання – 1-ї Української партизанської дивізії ім. двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака. Гілея : Науковий вісник. Випуск 148 (№ 9). Ч. 1. Історичні науки. Київ, 2019. С. 10-16.

12. Вербовий О. В., Власенко С. І. Фонд 1-ї Української партизанської дивізії ім. двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака (Сумське партизанське з'єднання) як комплекс джерел з історії партизанського руху опору в роки Другої світової війни. Архіви України. 2019. № 2. С. 128-135.

13. Власенко С. І. Діяльність Комісії з історії Вітчизняної війни при Академії наук УРСР щодо формування партизанських фондів (1946-1950 рр.). Архіви України. 2019. № 1. С. 102-119.

14. Власенко С. І. Крим у документах Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Крим – це Україна. Документальні свідчення в архівах України: Збірник статей і матеріалів круглого столу. м. Київ, 15 лютого 2019 р. Київ, 2019. С. 32-67.

15. Власенко С. І. Участь радянських партизанських формувань у Київській наступальній операції 1943 року та пам'ятні місця подій у сучасному науковому дискурсі. Історико-культурний туризм : український та світовий досвід. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (Київ, 5 квітня 2019 р.). Київ, 2019. С. 221-230.

16. Гуржій О. І. Гетьманська Україна 1676-1764. Київ: Арій, 2016. 320с.

17. Єфименко Г. Україна радянська: Ілюзії та катастрофи «комуністичного раю» 1917-1939 рр. Харків: КСМ, 2017. 352с.

18. Методичні рекомендації для виконання контрольної роботи з дисципліни «Історія України» для здобувачів вищої освіти заочної форми навчання всіх спеціальностей / Укладач Т. В. Березовська. Миколаїв, 2016. 22с.

19. Методичні рекомендації для самостійної роботи при підготовці до семінарських занять для здобувачів вищої освіти денної форми навчання всіх спеціальностей / Укладач С. В. Стужук. Миколаїв, 2016. 82с.

20. Методичні рекомендації щодо проведення студентської олімпіади з історії та культури України для всіх спеціальностей. спеціальностей / Укладач Т. В. Березовська. Миколаїв, 2017. 20 с.

21. Методичні рекомендації з історії України для самостійної роботи здобувачів вищої освіти ступеня «бакалавр» всіх спеціальностей МНАУ денної форми навчання / Укладач Т. В. Березовська. Миколаїв, 2018. 56 с.

22. Методичні рекомендації для семінарських занять здобувачів вищої освіти з історії України ступеня "бакалавр" всіх спеціальностей МНАУ денної форми навчання / Укладач Г. С. Побережець. Миколаїв, 2020. 62с. Історична свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/z/20340/articles> (дата звернення: 07.11.2020).

23. Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України. Перегляд Український археографічний щорічник за темою "Історичні статті". URL:

<http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/11986/browse?value=%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96+%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96&type=subject> (дата звернення: 15.05.2018).

24. Український тиждень. Історія. URL:<https://tyzhden.ua/History/page=1> (дата звернення: 08.07.2019).

25. Фадєєв О. Долітописна історія України. Київ :Український пріоритет, 2016. 424с.

26. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Наукові статті та науково-інформаційні публікації URL:http://cdago.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=37&Itemid=75 (дата звернення: 13.02.2016).

Press and russia politics last third of the nineteenth century.: interference or interdependence. // CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ «DEZVOLTAREA ECONOMIEI DE PIAȚĂ, SOCIETĂȚII DEMOCRATICE și ÎNVĂȚĂMÂNULUI SUPERIOR ÎN CONTEXT EUROPEAN» Ediția V. CHISINAU, MOLDOVA 4-5 aprilie 2019. P. 21-24.

Зміст

Вступ.....	3
Змістовий модуль 1: Стародавня і середньовічна історія та культура України	6
Лекція 1. Стародавня історія та культура України.....	6
С е м і н а р. Стародавня історія та культура України.....	6
Л е к ц і я 2. Київська держава IX-пер. пол. XIVст.....	7
С е м і н а р. Київська держава IX-пер. пол. XIVст.....	7
Термінологічний словник.....	8
Біографічні довідки.....	9
Хронологія основних подій.....	14
Л е к ц і я 3. Українські землі у складі Великого князівства Литовського.....	15
С е м і н а р. Українські землі у складі Великого князівства Литовського....	16
Л е к ц і я 4. Виникнення українського козацтва та Запорозької Січі.....	17
С е м і н а р. Виникнення українського козацтва та Запорозької Січі.....	17
Завдання для модульної контрольної роботи (Змістовий модуль 1).....	18
Модуль II. Нова історія України.....	18
Л е к ц і я 5. Україна в друг. пол. XVII- XVIII ст.....	18
С е м і н а р. Україна в друг. пол. XVII- XVIII ст.....	18
Л е к ц і я 6. Українські землі під владою Російської та Австро-Угорської імперії (кінець XVIII – поч. XX ст.).....	19
С е м і н а р. Українські землі під владою Російської та Австро-Угорської імперії (кінець XVIII – поч. XX ст.).....	20
Завдання для модульної контрольної роботи (Змістовий модуль 2).....	21
Термінологічний словник.....	21
Біографічні довідки.....	24
Хронологія основних подій.....	27
Модуль III. Новітня історія України.....	29
Л е к ц і я 7. Українські землі в першій пол. XX ст.....	29
С е м і н а р. Українські землі в першій пол. XX ст.....	30
Термінологічний словник.....	31
Біографічні довідки.....	32
Хронологія основних подій.....	33
Термінологічний словник.....	34
Біографічні довідки.....	35
Хронологія основних подій.....	39
Л е к ц і я 8. Україна в 50-ті – 90-ті рр. XX – поч. XXI ст.....	41
С е м і н а р. Україна в 50-ті – 90-ті рр. XX – поч. XXI ст.....	42
Термінологічний словник.....	43

Біографічні довідки.....	46
Хронологія основних подій.....	49
Література.....	52

Навчальне видання

ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Методичні рекомендації

Укладач: **Побережець** Ганна Степанівна

Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк. 2,1
Тираж 50 прим. Зам. №__
Надруковано в видавничому відділі
Миколаївського національного аграрного університету
54020, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4490 від 20.02.2013 р.